

3. გაგრძელება

ირია ჭავჭავაძის
ჟიდოსოფიური და სოციალურ-პოლიტიკური
შეხედულებანი

სერია I № 28

ილია ჭავჭავაძის სამწერლო-სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლა დაემთხვა XIX საუკუნის 60-იან წლებს—უაღრესად მნიშვნელოვან პერიოდს როგორც რუსეთის, ისე საქართველოს ცხოვრებაში, პერიოდს, როდესაც ძველი ცხოვრება ინგრეოდა და ახალი ისახებოდა, როდესაც ხალხს აზრისა და საქმის ტიტანები სჭირდებოდა და ისინი იბადებოდნენ კიდეც. მართალია, ბატონყმური მონობა ჯერ კიდევ მძვინვარებდა, მაგრამ ამავე დროს ფეხს იდგამდა კაპიტალიზმი, რომელიც თავისდა შეუგნებლად სამარეს უთხრიდა ფეოდალიზმს; საზოგადოებაში ჩნდებოდნენ ახალი ძალები, რომლებიც ამჩნევდნენ ბატონყმობის დრომოკმეულობას და სიტყვით თუ საქმით მის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოდიოდნენ. მაგრამ, რუსეთისაგან განსხვავებით, საქართველო თავისებურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. გარდა ბატონყმური სისტემით გამოწვეული სოციალური ჩაგვრისა და მონობისა, საქართველო მწვავე ეროვნულ ჩაგვრასაც განიცდიდა. მეფის თვითმპყრობელობამ იგი კოლონიად გადააქცია, ყოველნაირად თელავდა მის ეროვნულ ინტერესებს და მოსახლეობის ძალდატანებით გარუსებას აწარმოებდა. ამიტომ ქართული პროგრესული ძალების ამოცანად იქცა ბრძოლა არა მარტო სოციალური, არამედ აგრეთვე ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ, რამაც მისცა შინაარსი და მიმართულება 60-იანელთა მთელ მოძრაობას.

ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაციის იდეა ქართული მწერლობის ერთ-ერთ ცენტრალურ საკითხად იქცა. ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 30-იან წლებში ეს იდეა გაბედულად წამოაყენა სოლომონ დოდაშვილმა, რომელსაც მეფის მთავრობამ შორეულ ჩრდილოეთში მოუხსპო სიცოცხლე. იგივე იდეა თავისი პოეზიის ცენტრალურ საკითხად აქციეს ნ. ბარათაშვილმა, ალ. ჭავჭავაძემ, გრ. ორბელიანმა და სხვებმა, რომლებსაც მტკიცედ სწამდათ რუსეთთან საქართველოს კავშირის აუცილებლობა, მაგრამ ვერ ურიგდებოდნენ მეფის მთავრობის მჩაგვრელურ ეროვნულ პოლიტიკას.

60-იან წლებში მდგომარეობა კიდევ უფრო გაართულდა. რუსეთის დაპარცხებამ ყირიმის ომში ცხადი გახადა ფეოდალური რუსეთის სიღამპლე, წარმოების ფეოდალური სისტემის უვარგისობა, რუსეთის გლეხობა ველარ უძლებდა გადასახადებსა და ბეგარებს, მებატონეთა მხრივ ექსპლოატაციასა და ჩაგვრას. ჩაგვრითა და ექსპლოატაციით შევიწროებულმა გლეხობამ დაიწყო გამოსვლები და აჯანყებები. გლეხთა მღელვარებანი დღითიდღე ფართოვდებოდა. მიუხედავად აჯანყებულთა მიმართ მეფის მთავრობის სასტიკი ზომებისა, ბატონყმური მონობის შენარჩუნება შეუძლებელი ხდებოდა.

მებატონეთა მიერ გლეხთა უსაზღვრო ექსპლოატაციასა და ჩაგვრას აჯანყებებით უპასუხებდა აგრეთვე ქართველი გლეხობა. 60-იან წლებში საქართველოში რამდენიმე მნიშვნელოვანი აჯანყება მოხდა, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ არა მარტო მტანჯველ მებატონეთა დასჯას, არამედ საერთოდ ბატონყმური მონობის ლიკვიდაციასაც. ასეთმა მღელვარებამ ქართველი ხალხის აზროვნება გამოაცოცხლა, მისი ყურადღების ცენტრში პირველ რიგში ბატონყმური მონობისაგან გლეხთა განთავისუფლების საკითხი დააყენა.

ამგვარად 60-იან წლებში პროგრესულმა აზროვნებამ მთავარი ყურადღება სოციალური მონობის ლიკვიდაციის საკითხს მიაქცია. ბატონყმური მონობისაგან გლეხთა განთავისუფლება განხილულ იქნა როგორც ყოველგვარი მონობის წინააღმდეგ ბრძოლის ძირითადი პირობა.

ილია ჭავჭავაძე მოწმე იყო ბატონყმური ექსპლოატაციის სისასტიკისა. ამიტომ იგი ბავშვობიდანვე განიმსჭვალა მისადმი სიძულვილით, მაგრამ საქართველოს ორმაგი ჩაგვრის პირობებში, როდესაც მეფის მთავრობა დევნიდა ყოველგვარ ცოცხალ აზრსა და სიტყვას, იგი ვერ ხედავდა ამ მონობის ლიკვიდაციის გზებსა და საშუალებებს. 1857 წელს ილია ჩავიდა პეტერბურგში. პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტობა რუსეთის სტუდენტობის მოწინავე რაზმს წარმოადგენდა, აქ სტუდენტთა შორის ფართო პოპულარობით სარგებლობდა რევოლუციურ-დემოკრატიული მწერლობა. განსაკუთრებით დიდ გავლენას ახდენდა ახალგაზრდობაზე გერცენის „კოლოკოლი“ და ჩერნიშევსკის „სოვრემენიკი“. ამ ორგანოების ყოველი ახალი ნომერი ხელიდან ხელში გადადიოდა და ამალეღვებელ ზემოქმედებას ახდენდა სტუდენტ ახალგაზრდობაზე. სტუდენტები რევოლუციური სულით იმსჭვალებოდნენ და საიდუმლო წრეებსა

და ორგანიზაციებს ქმნიდნენ, რომლებშიც მსჯელობდნენ ქვეყნის საჭირობო საკითხებზე. ანალოგიური წრე დააარსეს აგრეთვე ქართველმა სტუდენტებმა. წრის ხელმძღვანელად არჩეულ იქნა სტუდენტი ილია ჭავჭავაძე, რომელიც სულ მალე პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტების აღიარებული ბელადი გახდა. ამ სტუდენტებმა დააარსეს ქართული ხელნაწერებისა და წიგნების ბიბლიოთეკა, დაიწყეს კრებების მოწვევა, რომლებზედაც მსჯელობდნენ „როგორც საზოგადო კითხვებზე“, აგრეთვე „თავის დაბეჩავებულ სამშობლოს მომავალზე“.

როგორც ცნობილია, სტუდენტთა ამ წრეებმა დიდი როლი შეასრულეს 60-იანი წლების რუსეთის რევოლუციურ მოძრაობაში, რომელშიც რუსებთან ერთად აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ პოლონელი და ქართველი ახალგაზრდები. ქართველებს მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ პოლონელ ახალგაზრდებთან, რომლებიც არანაკლებ ქართველებისა განიცდიდნენ ეროვნულ ჩაგვრასა და შევიწროებას. და მათთან ერთად სისტემატურად იკრიბებოდნენ ჩერნიშევსკის ბინაზე.

თვითონ ნ. ჩერნიშევსკიც დიდ ყურადღებას აქცევდა პროვინციებიდან ჩამოსული ახალგაზრდობის ჩაბმას რევოლუციურ მოძრაობაში, რადგან რევოლუციის მისი გეგმის თანახმად აჯანყება უნდა გავრცელებულიყო აგრეთვე რუსეთის განაპირა მხარეებში, სადაც ამ ახალგაზრდობას უნდა გადაეტანა რევოლუციის ხანძარი. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა წრის წევრების ახლო ურთიერთობა ნ. ჩერნიშევსკისთან თავისთავად ლაპარაკობს ამ წრის ხელმძღვანელის, ილია ჭავჭავაძის ჩერნიშევსკისთან სიახლოვის შესახებ. ეს სიახლოვე განპირობებული იყო იმ ამოცანებით, რომლებსაც ნ. ჩერნიშევსკი რევოლუციას უსახავდა.

რევოლუციის საზოგადო წერილში, „Нарским крестьянам от их доброжелателей поклон“, რომელიც ჩერნიშევსკის მიერ იყო შედგენილი და პროკლამაციის სახით ვრცელდებოდა, კონკრეტულად იყო ჩამოყალიბებული რევოლუციის მიზნები და ამოცანები. პროკლამაცია რევოლუციის მთავარ ძალას გლეხობაში ხედავდა. რევოლუციურად აღზრდილი ახალგაზრდობა სათავეში უნდა ჩასდგომოდა გლეხთა მოძრაობას, თავის მხარეზე გადაეყვანა ჯარის ნაწილები და მოძრაობისათვის საერთო სახალხო აჯანყების ხასიათს მიეცა. ამ აჯანყების შედეგად უნდა მოსპობილიყო ბატონყმური სისტემა, ჩამოგდებულიყო მეფე, გაუქმებულიყო მთელი მისი მონარქიულ-ბიუროკრატიული

აპარატი და შექმნილიყო სრულიად ახალი, ხალხის მმართველობაზე დამყარებული დემოკრატიული რესპუბლიკა. ქართველებისათვის მისაღები იყო არა მარტო რევოლუციის საერთო მიზნები, არამედ ის ნაციონალური პროგრამაც, რომელიც შეიმუშავა ჩერნიშევსკიმ. ამ პროგრამის თანახმად ლიკვიდირებული უნდა ყოფილიყო ყოველგვარი ეროვნული ჩაგვრა, რუსეთის იმპერიაში შემავალ ერებს მისცემოდა დამოუკიდებელი კულტურული და სამეურნეო განვითარების შესაძლებლობა. პროგრამა ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაციის მთავარ პირობას ბატონყმური მონობისა და მეფის ბიუროკრატიული რეჟიმის ლიკვიდაციაში ხედავდა. ამ უკანასკნელი ამოცანის განხორციელების მიზნით იგი მოითხოვდა რუსეთის იმპერიაში შექმნილი ყველა ხალხის. მათ შორის პოლონელი და კავკასიელი ხალხების პროგრესული ძალების დარაზმვას და საერთო სახალხო აჯანყებაში ჩაბმას.

•

• •

ასეთი იყო სიტუაცია ი. ჭავჭავაძის დროს პეტერბურგში. ბუნებრივია, რომ ამ სიტუაციას მასზე დიდი გავლენა უნდა მოეხდინა. მით უმეტეს, რომ ეს რევოლუციური მოძრაობა მიზნად ისახავდა რუსეთთან ერთად აგრეთვე საქართველოს მთავარი ტყვიელების—სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაციას. ილია ჭავჭავაძე, როგორც პეტერბურგის პერიოდის მისი ნაწერებიდან ჩანს, გადაჭრით დადგა რევოლუციის მხარეზე, რადგან დაინახა, რომ საქართველოს ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაცია შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ რუსეთის პროგრესულ ძალებთან მჭიდრო კავშირში მეფის თვითმპყრობელობისა და ბატონყმური სისტემის დამხობის საფუძველზე. ამიტომ უარყო მან მანამდე ქართულ ლიტერატურაში ფეხმოკიდებული წუწუნი საქართველოს წარსულის შესახებ და თავისი შემოქმედების ქვაკუთხედად აქცია ბრძოლა უკეთესი ცხოვრების შექმნისათვის.

..მას ნულარ ვსტირით, რაც დამარსულა.

რაც უწყალს დროთ ხელით დანთქმულა.

მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი...

ჩვენ უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს,

ჩვენ უნდა ჩვენი გზათ მყოობადი,

ჩვენ უნდა მოვსცეთ მომავალი ხალხს..."

წერდა იგი.

ეს წესანიშნავი სიტყვები ი. ჭავჭავაძის მთელი შემოქმედების ერთგვარი დასაწყისია. მათში ჩანს ავტორის უაღრესი ენერგია მოქმედებისათვის, რომელმაც თვითონ უნდა შექმნას ახალი ცხოვრება. ამ მოქმედების წარმატების პირველ პირობად მას მიაჩნდა ბატონყმური მონობისა და ცარიზმის ლიკვიდაცია. თუ არა ცხოვრების საუფუძვლიანი გარდაქმნა, არავითარი სხვა გზით არ შეიძლება შეიქმნას უკეთესი მომავალი ხალხისათვის, ფიქრობდა იგი. ამიტომ მოითხოვდა არსებულის მოთხრას, მოსპობას, რის შემდეგაც დაუბრკოლებლად უნდა ამოსულიყო ახალი თესლი ახალი ცხოვრებისა.

„აბა რას გვარგებს ჩვენ ის გუთ.ნი.
რომე აჩეხოს მარტო მიწანი
და არ მოსთხრიდეს ძირით იმ ბალახს,
რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას?“

შერდა ილია.

ცარიზმის წინააღმდეგაა მიმართული ილიას ამავე პერიოდის სხვა ლექსები: „ჩემი თარიარალი“, „ნანა“, „ქართველი სტუდენტების სიმღერა“ და სხვ. მეფე განხილულია როგორც ჯალათი, რომელიც, მიუხედავად ამისა, მაინც ვერ შეაშინებს სამშობლოსათვის ებერძოლ ადამიანს:

„რაგინდ რომ ცარი ღრინავდეს,
ჩვენის სისხლისთვის გრგვინავდეს.
ვერ შეგვაშინებს ჩვენ ცარი
თუ გულში ძმობა ბრწყინავდეს“.

ამავე პერიოდში ილია ჭავჭავაძე იწყებს: „გლახის ნაამბობის“, „კაცია-ადამიანის?!“, „ქართვლის დედის“, „მგზავრის წერილების“. პოემების: „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ და „აჩრდილის“ შექმნას. ამ ნაწარმოებში ყველაზე ნათლად არის წარმოდგენილი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების რევოლუციური ხასიათი, მასზე რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის ზემოქმედება, ამ მოძრაობის თეორიასთან და ტაქტიკასთან მისი სრული თანხმობა. პოემა „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „გლახის ნაამბობი“ და „კაცია-ადამიანი?!“ წმინდა სოციალური ხასიათის ნაწარმოებებია. რაც შეეხება „აჩრდილს“, „ქართვლის დედას“ და „მგზავრის წერილებს“, აქ ერთნაირეშვია გადაკეანძული სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის საკითხები.

ილია ჭავჭავაძემ, როგორც დიდმა რეალისტმა-მხატვარმა, „კაცია-ადამიანში“ 60-იანი წლების საქართველოს შესანიშნავი სურათი მოგვცა. ავტორმა წარმოგვიდგინა საქართველო კაპიტალიზმის განვითარების დასაწყისსა და ბატონყმობის მოსალოდნელი გადავარდნის პერიოდში, გვაჩვენა ღრმა წინააღმდეგობა გლეხებსა და მებატონეებს შორის და ის სამწუხარო შედეგები, რაც ბატონყმობის არსებობამ გამოიწვია. ბატონყმურმა მონობამ, ავტორის აზრით, გაუზღუდა არა მარტო გლეხობა, არამედ თავადაზნაურობაც, რომელიც უსაქმურ და პარაზიტ კლასად გადააქცია.

ავტორის მიზანია შეაგნებინოს გლეხობასაც და თავადაზნაურობასაც მათი უბადრუკი მდგომარეობა და დაანახვოს ბატონყმური მონობის მოსპობის აუცილებლობა. მაგრამ ავტორი ამით არ კმაყოფილდება, იგი უფრო ღრმად იჭრება ყმისა და ბატონის ურთიერთობაში და აღმოაჩენს მათ შორის გამწვავებულ კლასობრივ ბრძოლას. „გლახის ნაამბობი“ და „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ ამის საუკეთესო ნიმუშებს წარმოადგენენ. აქ მკვეთრად იჩენს თავს ავტორის უაყოფიოთი დამოკიდებულება თავადაზნაურობისადმი. „ბატონიშვილი კარგი რა არის, ავი რა იყოს“—ასეთია დასკვნა ავტორისა, რომელიც გვევლინება როგორც გლეხობის ენერგიული დამცველი. ამ ნაწარმოებებში ყმა გლეხები უკვე აქტიურ ძალას წარმოადგენენ და თავის ღირსებას, თავის უფლებას იარაღით იცავენ. აქ გლეხი მონური შრომისათვის აღარ არის განწირული, მასში რევოლუციური სული დგას. კაკო, ზაქრო, გაბრო—ესენი ახალი ადამიანებია, რომელთა შეიარაღებული გამოსვლა ბატონყმობის წინააღმდეგ არის არა წუთიერი აფეთქების. არამედ თავისი ღირსებაწარმეული მდგომარეობის სრული შეგნებისა და ხანგრძლივი მოფიქრების შედეგი.

ილია ჭავჭავაძის რევოლუციურ-დემოკრატიული თვალსაზრისი ყველაზე კარგად არის ჩამოყალიბებული „აჩრდილში“, „ქართველის დედაში“, „მგზავრის წერილებში“ და ლექსში „მესმის, მესმის“. ამ ნაწარმოებებში მოცემულია ავტორის პოლიტიკური მრწამსი და სოციალური იდეალები, დასმულია საერთო-სახალხო აჯანყების აუცილებლობის საკითხი.

60-იან წლებში რუსეთსა და საქართველოში დიდი გამოხმაურება პოვა გარიბალდის ბრძოლებმა. ამ ბრძოლებს ქართველი საზოციანელები, ისე როგორც რუსი რევოლუციონერი დემოკრატები, განიხილავდნენ როგორც იტალიელი ხალხის რევოლუციურ მოქრა-

ობას ფეოდალური წყობილებისა და უცხოური დამპყრობლების წინააღმდეგ. წერილში „მამა ალექსანდრე გავაცი“ დობროლუბოვი წემდეგი სიტყვებით აღაპარაკებდა იტალიის პატრიოტ მღვდელს: „გარიბალდი არის დიდი წარმომადგენელი ჩვენის ძლევაშისილის და გამარჯვებულის რევოლუციისა, რომელიც ნიშნავს ხალხთა რჯუ-ლიერების აღდგენასა მფლობელების ბოროტმოქმედების წინააღმ-დეგ...“¹

იტალიელთა ბრძოლებით აღტაცებულ ახალგაზრდა ილიას ერთ ღროს გარიბალდის არმიაში მოხალისედ ჩაწერაც განუზრახავს. იგი დიდი აღფრთოვანებით ხვდებოდა გარიბალდის ყოველ გამარჯვე-ბას, რადგან ამ ბრძოლებში ხედავდა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაციისათვის მისთვის სავსებით მისაღებ საშუალებას. აღფრთოვანებულმა ილიამ შესანიშნავი ლექსი უძღვნა გარიბალდის შიერ ქ. მესინის აღებას. ილია წერდა:

„მესმის, მესმის სანატრელი,
ხალხთ ბოროტის ხმა მტრევეისა!
სიმატლის ხმა ქვეყნადა ჰქუხს,
დასათრგუნად მონობისა“.

მაგრამ ილია უბრალო აღფრთოვანებით არ კმაყოფილდებოდა. მას, როგორც ვთქვით, ამგვარი რევოლუცია ესახებოდა მონობი-საგან თავისი სამშობლოს განთავისუფლების საშუალებად და მოუთ-მენლად ელოდა მის მოახლოებას:

„აღმითაცებს ხოლმე ის ხმა
და აღმიზნებს იმედს გულში...
ღმერთო, ღმერთო! ეს ხმა ტყბილი
გამავონე ჩემს მამულში“

წერდა იგი.

1861 წელს, გაზაფხულზე, ილია კავკასიაზე დაბრუნდა საქართვე-ლოში. მან ამავე წელს დაწერა „მგზავრის წერილები“, რომელშიც ძირითადად ეროვნული ჩაგვრისაგან განთავისუფლების ბრძოლის პროგრამაა ჩამოყალიბებული. მაგრამ ავტორი გვერდს არ უვლის არც სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხს. ნაწარ-მოების პირველსავე თავში მოცემულია ცარისტული რუსეთის, მისი ჩამორჩენილობის სასტიკი კრიტიკა. ორივე საკითხი აქ მჭიდროდაა ერთმანეთთან გადაკეანძული და როგორც ერთის, ისე მეორის გადაჭ-რის მთავარ საშუალებად რევოლუციაა აღიარებული. „სიტყვამ „რე-

¹ „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 1, გვ. 92.

ვოლუტია“ არ შეგაშინოს ბკითხველო—წერს ი. ჭავჭავაძე.—რევოლუტია იმისათვის არის გაჩენილი, რომ მშვიდობიანობა მოაქვს. ღვინო ჭერ უნდა ადუღდეს, აირიოს-დაირიოს და მერე დაწმნდება ხოლმე. ასეა ყველაფერი ამ ქვეყანაზე¹ ავტორი შემთხვევით არ უკავშირებს რევოლუტციის საკითხს წერილში დასმულ ძირითად საკითხებს. იგი რევოლუტციურად განწყობილი დაბრუნდა საქართველოში, რომელსაც, მისი აზრით, მთელ რუსეთთან ერთად უნდა განეცადა რევოლუტციის ქარიშხალი, რათა განეკურნათავისი ტკივილები. რომ ეს ასეა, ამას უფრო ნათლად გვიდასტურებს პოემები: „აჩრდილი“ და „ქართველის დედა“.

ამ პოემების ძირითადი ნაწილი (პირვანდელი ვარიანტები) ილია რუსეთში დაწერა. ასე რომ, მან ის ძირითადი რევოლუტციური აზრებიც ამ პოემებშია გატარებული ჭერ კიდევ 1858—1860 წლებში შეიმუშავა. „აჩრდილში“ ილია ჭავჭავაძე ოთხი მიმართულებით სვამს საკითხს: ეროვნული ჩაგვრა, სოციალური მონობა, ბრძოლა მათ წინააღმდეგ და მომავალი ცხოვრების სახე. ავტორი გადმოგვცემს ბატონყმური მონობის მთელ სურათს, დაუნდობელ ჩაგვრასა და ექსპლოატაციას. მებატონეთა გულქვაობას და სისამაგლეს: „ვინა შრომობდა და ვინა ძღება, ღმერთო სად არის აქ სამართალი“,—წამოიძახებს ბატონყმობის სისამაგლით შეძრწუნებული ავტორი. ამავდროს იგი აფრთხილებს გლეხს, არ მოატყუონ, თითქოს მებატონეებს შეეძლოთ მისი მონური მდგომარეობის შემსუბუქება. პირიქით, მისი აზრით,

...ქვა არის ბატონის გული,
ვერ დაარბილებს მას შებრალება;
ვერა გაჰყურნოს მან მონის წელელი,
ვინც მონებას თვით ემორჩილება“.

ავტორი წერს, რომ მებატონეთა თვითნებობა მარტო ექსპლოატაციაზე არ ჩერდება. ისინი მშრომელში ხედავენ არა ადამიანს, არამედ ნივთს, რომელიც მათ მიერ ჭეუჭებისა და ვაჭრობის საგნადაა გადაქცეული. ამასთან დაკავშირებით იგი შემდეგი სიტყვებით მიმართავს გლეხს:

შენში კაცისას გრძნობას არ ხედევენ,
დედას ძუძუდგან შვილსა აჰგლეჯენ,
ვინ იცის, სიღამ სად გაჰყიდნიან...
უწმინდურისა ხელითა სთხრიან,
დედისა გულში უკეთესს გრძნობას,

¹ ილია ჭავჭავაძე, თბ. სრული კრებული, 1951, ტ. 2, გვ. 11.

ცოდვად უთვლიან შვილისა ტრფობას.
 თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 სილამაზე და მშვენიერება,—
 მონავე ჩაგრულო, ვითამ შენს გულსა
 სასიხარულოდ ეგე ექნება?!
 ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
 და წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან
 გახლიან ყვაილს ფეხ-ქვეშ სათრეველად“.

მაგრამ მშრომელი გლეხის ექსპლოატაციას ეწევა არა მარტო
 გულქვა მებატონე, არამედ ყველა: მღვდელი, ვაჭარი, მოხელე, მთე-
 ლი სახელმწიფო. სახელმწიფო, ილიას აზრით, თავისი მოხელეების
 საშუალებით მდიდართა ძალმომრეობისაგან უნდა მფარველობდეს
 გლეხობას, მაგრამ არსებულ პირობებში სახელმწიფოს მიერ წარ-
 გზავნილი მოხელეები თვითონ ეწევიან მის დაუწოდებელ ექსპლო-
 ატიციას. მოხელე

„...რად ინდომებს ქვეყნისა ბედსა.
 როს მასა შველის მის ბელჯრულება?
 რად შეებრძვის ის სიბოროტესა,
 რის მეოხებით მისით თვით ჰრჩება“?

ხალხის ამ მძიმე სოციალურ ხვედრს ზედ ერთვოდა მეფის თვით-
 მპყრობელობის მჩაგვრელური ეროვნული პოლიტიკა. აქ ისტორი-
 ულ ფონზე, მაკედონელ დამპყრობელთა საფარქვეშ, ილიას გამოწა-
 ტული აქვს მეფის კოლონიური პოლიტიკა, რომელიც აბუჩად იგ-
 დებდა ქართველი ერის ინტერესებს. ქელავდა მის ღირსებას. მის
 კულტურას, მის ენას.

ვერა, ვერ ჰმართონ ვერსად ერთ იმა მმართველთა.
 ვისც არ აქეთ ერის სიყვარული და შეწყნარება.
 ერის მჩაგვრელი, ქვეყნის მიტოვლი იგი მმართველი.
 მთელს საქართველოს თვის ფერხთა ქვეშ მწეარებრ ჰქელავდა.
 ერის იმედის, სასოების, ნიჭის მმუსკრელი
 თვით ერის ენას—მაგ ერის განძს—იგი სდევნიდა
 სპაგდა ყოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება.
 რაშიც ერი თვისთა ნიჭთა იყო მსახველი.
 რაშიც იყო მის ღიდება, პატიოსნება.
 ოსთვისაც დაშვრა მამა-პაპის გული და ხელი“.

წერდა იგი.

ავტორს სწამს, რომ მშრომელი ხალხის ამ ორმაგმა ჩაგვრამ
 თავის უკიდურეს საზღვარს მიაღწია და დადგა დრო, როდესაც
 შრომამ უნდა დაამსხვრიოს მონობის ბოროკილები:

„შრომა, აწ ქვეყნად ტყვედა პერობილი,
მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
და დასამსხვერველად გამაზადებულა“.

ავტორი შესანიშნავად ახასიათებს XIX საუკუნეს. ამ საუკუნის მთავარ ამოცანას იგი მონობისაგან შრომის განთავისუფლებაში ხედავს, რადგან მომავალი, მისი სიტყვებით, მხოლოდ თავისუფალი შრომისა და მშრომელისაა.

„ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
განახლებისა გრიგალის ქროლას,
ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი,
ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას,—
და დაიმსხვერვეა იგი ბორკილი
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების
და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღუვადების“,—

იმედიანად დაასკვნის პოეტი.

ყველაზე საყურადღებო ის არის, რომ როგორც „აჩრდილში“, ისე „ქართლის დედაში“ მონობის მოსპობის მთავარ საშუალებას, ილია ქავჭავაძე საყოველთაო სახალხო აჯანყებაში ხედავს.

საყოველთაო სახალხო აჯანყების საკითხი მეტად მკვეთრად არის დასმული ამ ორივე ნაწარმოებში. ამასთან ილია ლაპარაკობს არა მარტო ქართველი ხალხის, არამედ მთელი კავკასიის ხალხთა აჯანყების შესახებ. იმისათვის, რომ მოხდეს ასეთი აჯანყება, მისი აზრით, საჭიროა კავკასიის ხალხებს შორის კავშირის განმტკიცება, არსებული მონობის წინააღმდეგ საერთო აზრით, საერთო ფიქრით მათი ამხედრება. ამიტომ იგი წერდა:

„როდისღა ვნახე მშვენიერსა ამ ქვეყანასა,
თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლევცა აღმდგარსა,
დროსთან დანტქმულსა სხვა-და-სხვა კავშირთა ბრძოლას,
ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
როს ესე ტოტნი ერთ ცხოვრების, ერთ არსებისა,
ესლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?
როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასიისა
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?
თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეობა,
როდის დაადნობს დაჟანგებულს დიდ ხნის ბორკილსა...“

იმავე საერთო სახალხო აჯანყების აუცილებლობის საკითხია დასმული „ქართლის დედაში“. თავისუფლება, რომელიც პოემის ცენტრალურ პრობლემას წარმოადგენს, განხილულია როგორც

ადამიანის ადამიანური არსებობის გარდუვალი ნიშანი, რომელსაც ილია ქაევქავაძე შემდეგი სიტყვებით ახასიათებს:

„თავისუფლება, შენ ხარ კაცთა ნათესაური,
შენ ხარ ჩაგრულის, წვალბულის წმინდა საფარი,
შენ ხარ მშვიდობა და სიმაღლე ამა ქვეყნისა,
შენ ხარ აღმზრდელი ღვთებამღე კაცთ ბუნებისა“.

მაგრამ ავტორმა იცის, რომ თავისუფლება უსისხლოდ არ მოიპოვება და ამიტომ იგი თავის თანამემამულეებს მოუწოდებს იარაღისაყენ, ვინაიდან

„თავისუფლების მშოვნელი
ამ ქვეყნად მხოლოდ თოფია,
შინ უღლით გაქნის მშვიდობას
იმში სისხლის ღვრა სჭობია“.

ი. ქაევქავაძე ხედავს, რომ თავისუფლების მოპოვებას წინ ელვება მეფის თვითმპყრობელობა, რომლის წინააღმდეგ ბრძოლი მოითხოვს მთელი ქვეყნის მებრძოლ ძალთა შეერთებას. ასეთ ძალას იგი ყველგან ხედავს, რადგან მთელი რუსეთი გმინავდა მეფის დესპოტიზმისაგან. ამიტომ ილია თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლას განიხილავს როგორც მთელი რუსეთისა და კავკასიის ხალხთა აზვირთების განუყოფელ რგოლს:

„ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედობს,
კასპიის ზღვიდამ შავ ზღვადიწა ერთს ფიქრსა ჰფიქროს.—
და ეგ ფიქრია მთელ კავკასიის თავისუფლება!..
დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ წარუძღვება!“

როგორც აქედან ჩანს, ილია ქაევქავაძე რევოლუციის მთავარ ძალას ხედავს ხალხში, რომელსაც, რაკი თავისუფლების სურვილი დაეუფლება, ვერაფერი ვერ შეაჩერებს. მას სწამს, რომ რაკი ხალხი შეიგნებს თავის მონურ მდგომარეობას და აღდგება, იგი ერთი დარტყმით წააღვას ყოველივე იმას, რაც თრგუნავდა მის თავისუფლებას.

ახლა საჭიროა გაირკვეს, თუ როგორ ესახებოდა ილია ქაევქავაძეს მომავალი ახალი საზოგადოება და ჰქონდა თუ არა მას ასეთი საზოგადოების შექმნის გარკვეული გეგმა? თუ შეეადარებთ „აჩრდილს“ და იმ წერილებს, რომლებიც, როგორც ილიამ, ისე მისმა თანამებრ-

ქოლებმა „საქართველოს მოამბეში“ გამოქვეყნეს, ადვილად დავრ-
წმუნდებით ასეთი გეგმის არსებობაზე. ეს გეგმა ითვალისწინებდა
ისეთი საზოგადოების შექმნას, რომელშიც შრომა თავისუფალი
იქნებოდა მონობისაგან, გადაიქცეოდა საყოველთაო სავალდებულო
საქმედ და მოისპობოდა ერთის მიერ მეორის ხარჯზე ცხოვრება.
ეს გეგმა ყველაზე ნათლად ჩამოყალიბებული იყო დავით ყიფიანის
წერილში „სხვადასხვა ამბავი“, რომელიც „საქართველოს მოამბის“
მეოთხე წიგნში დაიბეჭდა. იგივე თვალსაზრისია გატარებული ილია
ქავჭავაძის „აჩრდილში“. ახალი საზოგადოება, ილიას აზრით,
თავისუფალ მშრომელთა საზოგადოებაა, რომელშიც

...უქმ სიტყვად არ იქნებიან
ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
ეკლეს გვირგვინით აღარ ივლიან,
კაცთ მოყვარება და სათნოება“.

ეს სტრიქონები ილიამ „აჩრდილს“, დაუმატა 1872 წელს, როდეს-
აც პარიზის კომუნის ამბებმა აახმაურა მთელი მსოფლიო. ამიტომ,
უნდა ვიფიქროთ, ილია ქავჭავაძის მხედველობაში აქვს ის გარემოე-
ბა, რომ ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში „ძმობის, ერთობისა და თავი-
სუფლების“ ლოზუნგი ცარიელ სიტყვებად დარჩა, რადგან, მისი
აზრით, ამ საზოგადოებაში დარღვეული აღმოჩნდა შრომის საყოველ-
თაობის პრინციპი. ილიას აზრით, შრომის საყოველთაობა ძირითადი
პირობაა საზოგადოებაში ნამდვილი ძმობის, ერთობისა და თავისუფ-
ლების განხორციელებისათვის. ამ საზოგადოებიდან ილია არ გამო-
რიცხავს არც ერთ წოდებას, ვინაიდან, რაკი საყოველთაო შრომა
იქნებოდა აღიარებული, წოდებათა განსხვავება, მისი აზრით, თავის-
თვად უნდა გამქრალიყო. შრომის საყოველთაობამ უნდა უზრუნ-
ველყოს კაცთა შორის სიყვარული და მათი ისეთი ურთიერთობა,
როდესაც

„მაშვრალი განკაცდება,
წართმეულ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებს,
სხვას ძირს არ დასწევს, თვით ამაღლდება,
არც ვის ემონის და არც იმონებს“.

ასეთია მომავალი საზოგადოების შესახებ ილიას ძირითადი იდეა-
ლი. მას მიაჩნია, რომ ამ საზოგადოებაში მშრომელი თავისუფალი
იქნება ყოველგვარი ჩაგვრისა და მონობის საშიშროებისაგან
და მისი შრომაც ნაყოფიერ და ხალისიან შრომად გადაიქცევა.

როდესაც ასეთი საზოგადოება შეიქმნება, მაშინ, მიმართავს ილია შრომელს:

- „...ეგე ხვა შენის სიძღვრის
დაბლად ღელუნი დაღონებული,
მღერა, ვით კენესა, საწყალის მებრის,
შორი ხმა მწყემსის დაობლებული, -
მხიარულ ხმებად გარდაგეცვლების
და შენს გუთანზედ გულის ღმობილი
იტყვი სიმღერას თავისუფლების“.

ასეთი იყო მოკლედ ილია ქაევკავაძის რევოლუციური თვალსაზრისი და მომავლის იდეალები, რომელთა პრაქტიკული განხორციელების მიზნით მან ჯერ კიდევ 60-იან წლებში თავის გარშემო შემოიკრიბა რევოლუციურად განწყობილი ახალგაზრდების ჯგუფი, რომელმაც ბრძოლა გამოუცხადა ბატონყმურ წყობილებას და მის დამკველ რელიგიურ-იდეალისტურ იდეოლოგიას. ამ ჯგუფმა ფართო რევოლუციური მუშაობა გაშალა საქართველოში. როგორც გ. წერეთელი წერს, „მათ შემოიღეს კერძო კრებები, საცა კითხულობდნენ რეფერატებს და სადაც აღტაცებული ქაბუკი ილია ქაევკავაძე თავისი ახალ დაწერილი ლექსების და „გლახის ნაამბობის“ თავების კითხვით ამხნეევებდა, ასულდგმულებდა თავის საკუთარ წრეს და წრის გარეშე არაჩვეულებრივ თანაგრძნობას იძენდა საზოგადოებაში. აი ამ წრემ, ილ. ქაევკავაძის მეთაურობით, გამოსცა „საქართველოს მოამბე“ 1863 წელს... „საქართველოს მოამბემ“ დაჰგმო ძველი ბატონყმური დამოკიდებულება, სენტიმენტალურად შეხედა მან თავის მწერლობაში გლეხის დაჩაგრულ ბედს და შემდეგ ესევე გრძნობა გადაიტანა სამშობლოზედაც“¹. როგორც ირკვევა, ეს წრე არ იყო წმინდა ლიტერატურული ხასიათისა. მას გარკვეული პრაქტიკული მიზნები ჰქონდა დასახული, და რუსეთის რევოლუციურ მოძრაობასთან კავშირში საერთო-სახალხო აჯანყების მომზადებას ითვალისწინებდა.

მაგრამ რევოლუციური აღმავლობით შეშინებული მეფის მთავრობა იძულებული გახდა თვითონ ეთავა გლეხთა განთავისუფლება ბატონყმობისაგან. 1861 წელს ბატონყმობა გაუქმდა რუსეთში და დაიწყო სამზადისი ანალოგიური ღონისძიების გაატარებლად აგრეთვე ამიერკავკასიაში, კერძოდ საქართველოში. ილია ქაევკავაძე ენერგიულად ჩაება გლეხთა განთავისუფლების საქმეში; იგი ერთი ირველთაგანი იყო, რომელმაც კატეგორიულად დააყენა საკითხი

¹ „ვეალი“ 1897, № 46, გვ. 815—817.

იმის შესახებ. რომ განთავისუფლებულ გლეხობას მიწა უსასყიდ-
ლოდ მისცემოდა.

მეფის მთავრობის ღონისძიებანი რევოლუციის აღმავლობის
წინააღმდეგ მარტო გლეხთა განთავისუფლებით არ განისაზღვრა.
მან კარგად იცოდა, რომ „19 თებერვლის დებულებას“ გლეხთა გან-
თავისუფლების შესახებ გლეხობის მდგომარეობა არ გაუუმჯობესე-
ბია. განთავისუფლებულ გლეხებს მიწა არ მიეცათ, რაც მათ რევო-
ლუციურ განწყობილებას არა თუ აქრობდა, არამედ უფრო აღვივებ-
და. ამიტომ მეფის მთავრობამ გადამწყვეტი ზომები მიიღო რევო-
ლუციურად განწყობილთა მიმართ. 1862 წელს პოლიციამ დაპატიმ-
რა ჩერნიშევსკი და ბევრი მისი აქტიური თანამებრძოლი. დაპატიმ-
რებანი გავრცელდა რუსეთის ყველა გუბერნიაში. მოკლე ხანში
ათასზე მეტი აქტიური რევოლუციონერი იქნა დაპატიმრებული.
მთელს რუსეთში დაიწყო საშინელი რეაქცია, რომელიც, ბუნებრი-
ვია, საქართველოზედაც იქნა გავრცელებული.

ამ მძიმე რეაქციის პირობებში ი. ჭავჭავაძე იძულებული გახდა
შეეწყვიტა ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა და პროვინ-
ციაში წასულიყო სამუშაოდ, სადაც მან 1873 წლამდე დაჰყო. მაგრამ
მას თავისი რევოლუციური იდეებისათვის არ უღალატია. 1872
წელს მან მოახერხა „აჩრდილის“ დაბეჭდვა, რომელშიც, რაც შეიძ-
ლება წინ წამოსწია რევოლუციური მომენტი. დაბეჭდა „ქართვის
დედა“, რომელშიც, ცენზურის თვალების ახვევის მიზნით, მეფის
მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლის პროგრამა საქართველოს წარსუ-
ლის ფონზე იყო გაშლილი, და, რაც მთავარია, ამავე პერიოდში
(1871 წ.) დაწერა პარიზის კომუნის დამარცხებისადმი მიძღვნილი
შესანიშნავი ლექსი „კომუნის დაცემის დღე“. პარიზის კომუნარების
ბრძოლას მან „ტვირთ მძიმეთ და მაშვრალთ მხსნელი“ საქმე უწოდა.
ამ ბრძოლის დამარცხებაში კი სამართლიანად დაინახა ისტორიის
შეფერხება და მტარვალთა ზეიმი.

ამით მთავრდება ილია ჭავჭავაძის რევოლუციურ-პრაქტიკულ
მოღვაწეობის ერთი პერიოდი. ამ პერიოდში ილია ჭავჭავაძის მოღვა-
წეობის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია ბრძოლა სოციალური
მონობის როგორც ყოველგვარი მონობის საფუძვლის წინააღმდეგ-
იგი სოციალური მონობის ლიკვიდაციას განიხილავს, როგორც
აგრეთვე ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაციის პირობას. ამიტომ
რუსეთის რევოლუციურ დემოკრატიულ მოძრაობასთან ერთად
იგი სოციალური მონობის რევოლუციური გარდაქმნისა და საყო-

ველთაო შრომაზე დამყარებული დემოკრატიული რესპუბლიკის
შექმნის თვალსაზრისზე დგას.

* * *

1873—1875 წლებიდან მდგომარეობა შეიცვალა. მეფის მთავრობამ უფრო მკაცრად შეუტია ქართულ ენას, ქართულ კულტურას, პტიცედ დაადგა ქართველი ერის ძალდატანებით გარუსების გზას. ქართველი ერის თვითმყოფლობის გაქრობის მწვავე საშიშროება შეიქმნა. ყოველგვარ რევოლუციურ აზრსა და საქმეს ჩანასახშივე ანადგურებდა მეფის მთავრობა. ამ მხრივ იგი განსაკუთრებულ ენერგიას იჩენდა განაპირა მხარეებში, კერძოდ, საქართველოში. ამიტომ მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ საბრძოლველად სრულიად სხვა, უფრო შენიღბული გზების ძებნა გახდა საჭირო. ეროვნული თვითმყოფლობის მოსალოდნელი კატასტროფის საშიშროებამ ეს ბრძოლა უფრო გადაუდებელი გახადა. აღნიშნული საშიშროების წინაშე ბრძოლის მთავარ საკითხად იქცა ეროვნული საკითხი. სოციალური საკითხი უნდა დაქვემდებარებოდა ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხს. ყველაფერი უნდა გაკეთებულიყო იმისათვის, რომ შექმნილიყო ერთი საერთო ეროვნული ინტერესი. მხოლოდ საერთო ეროვნული ინტერესით გამსჭვალულ ხალხს, მთლიან ერს, შეეძლო წინააღმდეგობის გაწევა მის ეროვნულ ინტერესებზე თვითმპყრობელობის შეტევისათვის. ასე ფიქრობდა, ყოველ შემთხვევაში, ილია ჭავჭავაძე.

სწორედ ამით იყო გამოწვეული, რომ პუბლიცისტურ წერილებში მან წინა პლანზე წამოსწია ეროვნული მთლიანობის საკითხი, რომელიც წოდებათა შერიგების გზით უნდა განხორციელებულიყო.

წოდებათა შერიგების თეორიის პროპაგანდა, ცხადია, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების ერთ-ერთი სუსტი მხარეა. მან ისეთი ანოტანა წამოაყენა, რომლის განხორციელება შეუძლებელი აყო. მაგრამ მიუხედავად ამ სიმცდარისა, ილია ჭავჭავაძეს 60-იანი წლების პროგრესული იდეებისათვის მაინც არ უღალატია და მარჯვნივ არ გადაუხვევია, მშრომელი და გამრჩე კლასების დამცველთა ბანაკიდან თავადაზნაურობის ბანაკში არასოდეს არ გადასულა. ამას ადასტურებს ის გარემოება, რომ წოდებათა შერიგება არ ყოფილა ილია ჭავჭავაძისათვის თვითმიზანი. იგი პოლიტიკურად უდგებოდა ამ საკითხს და წოდებათა შერიგება მას სჭირდებოდა როგორც პოლი-

ტიკოსს. „ეროვნული საკითხი მისთვის უდიდესი პოლიტიკური ბალანსის მქონე საკითხად იქცა. იგი ფიქრობდა, რომ ვინაიდან ყველა წოდება მწვავედ განიცდიდა ეროვნულ ჩაგვრას ამიტომ საერთო ეროვნული ჩაგვრით გამოწვეული უკმაყოფილება შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო მეფის თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად, რომელიც მას არ შეუწყვეტია არც 80-იან წლებში და არც შემდგომ პერიოდში. თავისი, როგორც პოლიტიკოსის დამოკიდებულება ამ საკითხთან ილიამ ასე ჩამოაყალიბა: „აზრი ცხოვრებისა იმაშია რომ შეიტყო, შეიმცნო: ჟამი რას ითხოვს: ტარილსა თუ სიცილსა, განყრას თუ შეკრებას. დუმილსა თუ მეტყველებას, სიყვარულსა თუ სიძულვილს, ბრძოლასა თუ მშვიდობას... „თუ ჟამს ხელთ აქვს ისარიო, შენცა ხელთ გქონდეს ფარიო“¹.

მაშასადამე, წოდებათა შერაგება, ანუ მათი შეკრება, მათ შორის სიყვარული და მშვიდობა ილიას წარმოდგენილი ჰქონდა ისეთი ღონისძიებად, რომელიც გამოყენებული უნდა ყოფილიყო როგორც ფარი იმ ისრის ასარეკლავად, რომლითაც მეფის თვითმპყრობელობა ფიქრობდა ქართველი ერის თვითმყოფლობის განგმირვას. შემდეგ, წოდებათა შერაგებაში იგი სრულებით არ გულისხმობდა მათ შორის ისეთ მიმართებას, როდესაც ერთი იქნებოდა მბრძანებელი, მეორე კი ბრძანებულების მონური შემსრულებელი. ამ შერაგებაში წოდებებს ფაქტურად უნდა დაეკარგათ თავისი ჩვეულებრივი წოდებრივი სახე, ვინაიდან თათოვეული წოდება თვითონ უნდა ყოფილიყო მშრომელი და გამრჩე, თითოეულს თვითონ უნდა მოეხნა, მოეთესა და თვითონ ერჩინა თავისი თავი. „წუთისოფლის სუფრა წვეულების სუფრა არ არის:—წერდა ილია ჭავჭავაძე.—ამ სუფრაზედ ყველამ თავისი საკუთარი კერძი თვითონ უნდა მოიტანოს და დაიდგას, თვითონ უნდა მოჰთესოს, მოჰხნას, მოიმკოს, მოზილოს და გამოაცხოს თავისი არსებითი პური. ამავების აქით ხსნა არ არის და ტყუილად ჰფიქრობენ, ვითომც ეხლანდელ დროში სხვისით რჩენა შეიძლებოდეს. წავიდა ის დრო სამუდამოდ: და დღეს ვინც თვითონ არის გამრჩელი და მხნე, ბურთი და მოედანი ცხოვრებისა, კეთილისა და ბედნიერებისა იმისია და მარტოებისა“².

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1955, ტ. 5, გვ. 334.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1955 წ. ტ. 4, გვ. 355—357.

წოდებათა შერიგება, ილია ჭავჭავაძის აზრით, შეიძლებოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც გლეხი უზრუნველყოფილი იქნებოდა მიწით, საზოგადოების ყველა წევრი გათანასწორდებოდა კანონის წინაშე, ერთნაირი იქნებოდა თითოეული მათგანის როგორც უფლება, ისე მოვალეობა, სახელმწიფო ერთნაირად მიუდგებოდა საზოგადოების ყველა წევრს და, ამრიგად, მთელი საზოგადოება დაფუძნებული იქნებოდა ფართო დემოკრატიზმის პრინციპებზე.

ასეთი იყო წოდებათა შერიგების ილიას თვალსაზრისი, რომელიც ცხადია, უტოპური იყო, მაგრამ არაფერს რეაქციულს არ შეიცავდა, არავითარ მარჯვნივ გადახრას ის არ ახდენდა.

შემდეგი დამადასტურებელი ფაქტი იმისა, რომ 80-იან წლებში წამოყენებული წოდებათა შერიგება მისთვის წარმოადგენდა არა მიზანს, არამედ ახალ პირობებში მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის გარკვეულ ტაქტიკას, არის „აჩრდილის“ გამოცემა 1881 წელს. მის მხატვრულ შემოქმედებაში „აჩრდილი“, როგორც აღვნიშნეთ, ეროვნული და სოციალური მონობის წინააღმდეგ ბრძოლის თვალსაზრისით ყველაზე რევოლუციური ნაწარმოებია, ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რომ 80-იან წლებშიც კი არ გაუშვა ცენზურამ ამ პოემის სრული ტექსტი, რომელთაგან ორი თავი, რამევე ცენზურის წყალობით, დღესაც დაკარგულია. „აჩრდილის“ დაბეჭდვა იმის მაჩვენებელი იყო, რომ ილია ჭავჭავაძემ არ შეცვალა თავისი პოზიცია წოდებათა მიმართ. იგი განუხრელად იდგა მშრომელი და გამრჩე კლასების მხარეზე და მის იდეალს შეადგენდა სწორედ ამ კლასების საზოგადოება.

ჯერ კიდევ 80-იანი წლებიდან დაწყებული თითქმის დღემდე არაერთხელ ყოფილა ცდა იმის მტკიცებისა, თითქოს, განსაკუთრებით 80-იანი წლებიდან, მას შემდეგ, რაც წოდებათა შერიგების საკითხი წამოაყენა, გარდაუვალი და წარმოუდგენელი წინააღმდეგობა წარმოშობილიყოს ილია ჭავჭავაძის მხატვრულ შემოქმედებასა და მის თეორიულ აზროვნებას შორის. მაგრამ სინამდვილეში აქ არავითარი წინააღმდეგობა არ არის და თუ ვინმე მას მაინც ზედავს იგი გარეგნული და მოჩვენებითი, ვინაიდან ერთ შემთხვევაში ილია გვევლინება როგორც დიდი მხატვარი-რეალისტი, მეორე შემთხვევაში—როგორც ასევე დიდი პოლიტიკოსი. ერთ შემთხვევაში მას გამოყენებული აქვს ბრძოლის ერთი, უფრო რევოლუციური მეთოდი, მეორეში—სხვა, უფრო შენობული და ახალ

პირობებში ილიასათვის ტაქტიკურად უფრო გამართლებული მე-
ოიდა. მიზანი ორივე მეთოდისა არის ერთი; მეფის თვითმპყრობე-
ლური მთავრობის უარყოფა, ყოველგვარი ჩაგვრისა და ექსპლოა-
ტაციის ლიკვიდაცია. საზოგადოების ყველა წევრას გარდაქმნა
მშრომელ და გამრჩე ადამიანად, ფართო დემოკრატიული
სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი წყობილების შექმნა,
რომელშიც განხორციელებული იქნებოდა როგორც პიროვნების,
ისე ერისა და მთელი საზოგადოების თავისუფლება; სადაც სა-
ხელმწიფო აღარ გათელავდა არც საზოგადოების, არც ერისა და
არც პიროვნების ინტერესებს და ზუსტად იქნებოდა გახსაზღვრუ-
ლი თითოეული მათგანის სამოქმედო სფერო.

*

* * *

ასეთია ილიას თვალსაზრისი მშ-იან წლებში. მართალია, ეროვნ-
ული მთლიანობის იდეა მას არც შემდეგ უარყვია, მაგრამ 90-იან
წლებიდან მაინც საბოლოოდ დარწმუნდა იგი, რომ როგორც ყველ-
გან, ისე საქართველოშიც კლასობრივი ბრძოლა გარდუვალ ფაქტს
წარმოადგენდა. წერილებში „რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?“
...„სატექნიკო და სახელოსნო სასწავლებელთა შესახებ“, „მეცხრა-
მეტე საუკუნე“ და სხვა, იგი გარკვეულად მივიდა იმ აზრთან, რომ
კაპიტალიზმი საქართველოშიც გარდუვალი იყო, ამიტომ გადაჭრით
მოიხიზვდა ქართველებს შეეგნოთ ეპოქის საჭიროება, ხელი მოე-
კიდათ საქარხნო-საფაბრიკო შრომისათვის, უცხო კაპიტალის სა-
თარეშოდ არ გაეხადათ თავისი სამშობლო, და თვათონ ჩაბმული-
ყვნენ ალემბიცემობის ქსელში. „ესლა ხმალი თაროზე უნდა შევ-
დვათ, აღარაფრის მაქნისია; — წერდა ილია, — ესლა ან ადლი უნდა
გვეჭიროს ხელნი, ან გუთანნი, ან ჩარხი ქარხნისა, ან მართულები
მანქანისა. ესლა ვაჟკაცობა ომისა კი არ უნდა, რომ სისხლსა ჰღვრი-
დეს, ვაჟკაცობა უნდა შრომისა, რომ ოფლი ჰღვაროს. კიდევ ვიტ-
ყვით, ქვეყანა ესლა იმისია, ვინც ირჩება და ვინც იცის წესი და
ხერხა გარჯისა, ვინც უფრო უფროთხილდება ნაშრომს, ვინც იზო-
გავს-ნაღვანს. ღღეს მძლეა-მძლეა მარტო ის, ვინც მცველია და
ზევითი სულითა და ხორცითა, ცოდნითა და მარჯვენითა“.¹

ამასთან, მიუხედავად იმისა, რომ კაპიტალიზმს საზოგადოების
განვითარების თვალსაზრისით ილია დადებით მოვლენად თვლიდა,

¹ ილია ქავკავაძე. თხზ. სრული კრებული, 1955, ტ. 5, გვ. 12—13.

ამავე დროს კრატყულად უდგებოდა მას და გარკვეულად ხედავდა მის უარყოფით მხარეებს. მთავარ უარყოფით მხარედ ის მიაჩნდა, რომ, მისი აზრით, კაპიტალიზმმა არა თუ შეანელა კლასობრივი წინააღმდეგობა, უფსკრული ზიმიდირესა და სიღარიბეს შორის, არამედ უფრო გაზარდა იგი; ამიტომ ბედნიერება კი არ მოუტანა ადამიანს, არამედ უფრო გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩააგდო. აქედან იგი სავსებით სწორ დასკვნას აკეთებს: კაპიტალიზმი ისევე გარდამავალია, როგორც ცხოვრების სხვა წინამორბედი ფორმები. მეოცე საუკუნის მთავარ ამოცანას ალია იმაში ხედავს, რომ მოისპოს გათიშულობა სიმდიდრესა და სიღარიბეს შორის, მოისპოს კლასები და კლასობრივი საზოგადოება: „მეცხრამეტე საუკუნემ,— წერს ილია,—სოციალური წყობილების იდეალად გამოაჩნა „გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტ-ნაკლებად განაწილებისა ადამიანთა შორის, გაუქმება ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და, შეძლებისამებრ, ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჩელ და მშრომელ კლასებისა წარსამატებლად“. ამ გზაზე წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენა არა უქნიათრა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თავისდა პატივით მოაჩვენებლად“. და შემდეგ: „დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა, და ჯე არის იგი სიმწვავე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მეცხრამეტე საუკუნემ უანდერძა აწ მომავალს საუკუნეს“.¹

რასაკვირველია, ილია ქავჭავაძის შემოქმედების შესახებ ასეთი დასკვნა არ ნაშნავს თითქოს ის მეცნიერული სოციალიზმის, თვალმაზრისზე დამდგარიყოს. იგი, მართალია. იცნობდა მარქსიზმს, ცხრაასიან წლებში განსაკუთრებული გულმოდგინებით სწავლობდა მარქსიზმის ეკონომიურ მოძღვრებას, დაამუშავა „კაპიტალი“ და მთელი რიგა მარქსისტული ლიტერატურა. იგი იმდენად კარგად იცნობდა მარქსიზმს, რომ ნ. ჟორდანიას ტიპის ლეგალურ მარქსისტებთან კამათა აწარმოებდა მთელ რიგ პრინციპულ საკითხებზე, ამჩნევდა მნიშვნელოვან განსხვავებას ინამდილ მარქსიზმსა და ნ. ჟორდანიას „მარქსიზმს“ შორის, რომელსაც იგი მარქსიზმის კარიკატურას უწოდებდა, თვითონ მარქსს უწოდებდა „დიდ მეცნიერს“, „სახელოვან მარქსს“ და ა. შ. მაგრამ მარქსიზმი თავის რწმენად ვერ გაიხადა. სოციალისტურ მოძღვრებას ის უყურებდა, როგორც „კაცთმოყვარულ მოძღვრებას, რომ ყოველი ადამიანი.

¹ ილია ქავჭავაძე, მხხ. სრული კრებული, 1955, ტ. 5, გვ. 8—9.

რა წოდებათა კობის საფესურზედაც გინდა იდგეს, მაინც ადამიანია და ვითარცა ადამიანი—ყველასთან თანასწორი, თანასწორად შესაწყნარებელი და გულშესატიკივარი“, მაგრამ, ცხადია, ეს არ იყო მეცნიერული სოციალიზმი. ამასთან ილიას არ ესმოდა კლასობრივი ბრძოლის არსი, რომ მხოლოდ გამწვავებული კლასობრივი ბრძოლის გზით შეიძლებოდა მშრომელი კლასების ბატონობის დამყარება. მას აშინებდა კლასობრივი ბრძოლის გაღრმავება. მისი აზრით, ეს გამოიწვევდა ხალხთა მასობრივ გაპროლეტარებას, ქვეყნის აოხრებას, ეროვნული მთლიანობის დარღვევას და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლაში ერის დასუსტებას. აქაც იგი ქართველი ერის ბედის თვალსაზრისით უდგებოდა საკითხს და ამაში იყო მისი სისუსტე.

1905 წლის რევოლუციის მოახლოებამ ერთხანს იგი გაამხნევა. მას მისაღებად მიაჩნდა რევოლუციის მიზანი,—მეფის თვითმპყრობელობის დამხობა, მაგრამ კლასობრივი ბრძოლა, როგორც რევოლუციის მეთოდი, უკვე მიუღებლად ეჩვენებოდა, ამიტომ ვერ გაიგო ამ რევოლუციის დადებითი მნიშვნელობა. იგი ბოლომდე ერთგული დარჩა მომავალი საზოგადოების შესახებ თავისი გეგმისა: საქართველოსათვის ფართო ავტონომიური თვითმმართველობა საყოველთაო თანასწორი არჩევნებითა და შრომის საყოველთაოობის პრინციპით. იგი იბრძოდა ქვეყნის შიგნით რუსეთის მმართველობის ჩარევის წინააღმდეგ და რუსეთთან კავშირს განსაზღვრავდა საგარეო პოლიტიკის, სამხედრო და ფინანსური ხაზით. მაგრამ პროლეტარული რევოლუცია, როგორც ასეთი იდეალების განხორციელების ერთადერთი შესაძლო გზა, მან არ აღიარა და ამაში იყო მისი სოციალური და პოლიტიკური თვალსაზრისის სისუსტე, მისი უტოპიურობა.

* * *

ილია ჭავჭავაძემ აითვისა არა მარტო რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეები, არამედ ის მატერიალისტური ფილოსოფიაც, რომელიც რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის თეორიულ საფუძველს წარმოადგენდა.

ილია ჭავჭავაძის წემოქმედებაში მატერიალიზმი უპირველეს ყოვლისა ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის მატერიალისტურ გადაწყვეტაში იჩენს თავს. წინააღმდეგ საქართველოში დამკვიდრებული რელიგიურ-იდეალისტური თვალსაზრისისა, რომელიც სამყაროს ღმერთის მიერ შექმნილად აცხადებდა, ილია ჭავჭავაძემ კატეგო-

რიულად აღიარა ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ობიექტურობა, ყოველგვარი უცხო ძალის გარეშე მათი თავისთავადი, ობიექტური არსებობა. ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში სამყაროს ობიექტურობა იგულისხმება როგორც ისეთი ფაქტი, რომელიც დასაბუთებას არ საჭიროებს. აკრიტიკებდა რა რელიგიურ იდეალისტურ თვალსაზრისს, რომელიც დამკვიდრებული იყო ერთადერთ ქართულ ჟურნალ „ცისკარში“, ილია ჭავჭავაძე წერდა, რომ მისთვის „გარეგანი ბუნება“, „როგორც ობიექტი, არ არსებობს“ „და, თუ არსებობს, იმის ხელში ის წმინდა სანთელივით ღბილია, გაათბობს. თუ არა თავის გულის ცეცხლითა, იმას გამოსახავს ზედ, რაც თვითონ უგრძნია და არა იმას, რაც თვით ბუნებაშია, როგორც აუცილებელი თვისება მისი“¹.

ილია ჭავჭავაძე უარყოფს ბუნების როგორც ობიექტურ-იდეალისტურ, ისე სუბიექტურ-იდეალისტურ გაგებას. მისი აზრით, ბუნება ობიექტური რეალობაა, რომელსაც თავისი შინაგანი მოძრაობა აძლევს მრავალფეროვნებას და სიცოცხლის სიმშვენიერეს. „მოძრაობა და მართო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო,—წერს ილია:—ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“. ასევეა საზოგადოებრივი ცხოვრებაც, რომელიც, ილიას აზრით, ადამიანის ცნობიერებასა საფუძველია. „ცხოვრება ძირი—წერს იგი,—მეცნიერება და ხელოვნება კი მასზედ ამოსულნი შტოები არიან“. ცხოვრებაში მრავალი სხვადასხვა ძალა მოქმედებს და ეს სიმრავლე ჰქმნის ცხოვრების სირთულეს. ადამიანი მთელი თავისი აზრებითა და საქმიანობით ამ რთული ცხოვრების შედეგია, რადგან როგორც მისი აზროვნების, ისე საქმიანობის ჩამოყალიბებასა და წარმართვაში „მოქმედობს მთელი საშინაო და საზოგადო ვითარება“. მასასადამე, ადამიანის აზროვნება, მისი მოქმედება ცხოვრების ობიექტური პირობებითაა განსაზღვრული. მაგრამ ეს განსაზღვრა არ არის ცალმხრივი მიმართება. ილია ჭავჭავაძე იცის, რომ ცხოვრება მატერიალურისა და იდეალურის, საქმისა და აზრის მთლიანობას წარმოადგენს, რომ „..... ცხოვრება ყოველთვის ორ ღიდ ტოტად დადის. ერთი ტოტი მოაზრე ცხოვრებაა (идейная жизнь), მეორე მოსაქმე (практическая)“² და ამ „ორ ტოტთა“ შორის მართო ერთი კი არ განსაზღვრავს მეორეს, არამედ, თავის მხრივ, მეორეც გარკვეულ ზემოქ-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ. 3 გვ. 459.

² იქვე, გვ. 204.

შედებას ახდენს პირველზედ, რადგან „თვით აზრიც სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ საქმეა ჯერ განუხორციელებელი, და საქმეც აზრია, უკვე განხორციელებული“. აზროვნების, ცნობიერების ამოცანას ილია იმაში ხედავს, რომ მან უნდა შეისწავლოს მარად განვითარებაში მყოფი ცხოვრების მოვლენები, განაზოგადოს და ახსნას ისინი, მათი სიახლე გასაგები და დასანახი გახადოს ყველასათვის და ამ გზით ხელი შეუწყოს მის შემდგომ წინსვლასა და განვითარებას. მაშასადამე, ილიას აზრით, აზროვნების შინაარსი ცხოვრების მოვლენებისაგან იქმნება და თავის მხრივ აზროვნების ამოცანაა თავისი ზემოქმედებით ხელი შეუწყოს ამ მოვლენების შემდგომ განვითარებას.

* * *

ცხოვრებისა და ცნობიერების ურთიერთზემოქმედება, ილიას აზრით, უაღრესად რთული პროცესია, რომელიც როგორც ერთის, ისე მეორის განვითარებას ასევე რთულსა და განუწყვეტელ ხასიათს აძლევს. ცხოვრება მარად იზრდება, ჰყვავის და მოამწიფებს ახალ სათესლე ნაყოფს; იგი არ უცდის იმას, რომ ჯერ რაც შექმნა და წარმოშვა თავის განვითარებაში, რაც ახსნა, განაზოგადა და რისი კანონიც დაადგინა მეცნიერებამ მთელმა ხალხმა მიიღოს და დაისაყუთროს. „არა,—წერს ილია,—ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ეგ დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ, ასე, რომ შინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდე მის უწინდელ ჭირნახულსა, იგი ხელ-ახლად მოასწრობს ხოლმე ახალ მოსავლის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას და შემოჭგუფებას. კიდევ მოვა დრო განახლებისა, კიდევ ამრიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალსა“ და ამათ შემწეობით გადადის ეს „ახალი“ ისევ ცხოვრებაში და სცვლის ცხოვრებასა. აი, როგორც შევიძლით, ვაჩვენეთ—დაასკვნის იგი,—რომ ცხოვრება ძირია, ხელოვნება და მეცნიერება მასზედ ამოსულნი შტოები არიან... ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედ და ცხოვრებას თავის რიგზედ—ცნობიერებაზედ¹.

ცნობიერების როლი ცხოვრების განვითარებაში იმითაა განსაზღვრული, ფიქრობს ილია, თუ რამდენად ღრმად სწვდება იგი ცხოვრების მიერ წარმოშობილ მოვლენებს, რამდენად სწორად განაზოგა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ. 3, გვ. 62—63.

დებს მათ. ცნობიერებას არ შეუძლია ცხოვრებას თავზე მოახვიოს ისეთი რამ, რაც თვით ცხოვრებიდან არაა გამოყვანილი, რასაც ცხოვრება არ მოითხოვს, ვინაიდან „ცხოვრება თვითრჩულია, იგი არ გამოიჭრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რეკრეაციულად“. მეცნიერება და ხელოვნება, როგორც ცნობიერების ფორმები, მართალია ხელს უწყობენ ცხოვრების განვითარებას, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ თამაშობენ ამ განვითარების განმსაზღვრელ როლს. ცხოვრება არ საჭიროებს ამ მხრივ რაიმე გარეგან ძალას. მათ თვითგანვითარებისა და განახლების შინაგანი უნარი აქვს. ცხოვრება თუმცა „ბერდება,—წერს ილია,—მაგრამ იმ სიბერის გამოცდილებით ისევ თავისთავად ახლდება და ჰყვავის“. რაც შეეხება ცნობიერების ფორმებს—მეცნიერებასა და ხელოვნებას, ისინი, როგორც ცხოვრების მიერ წარმოშობილი, ხელს უწყობენ ამ თვითგანვითარების პროცესს, ამიტომ „წინ მიდიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე თავისრიგზედ თვითვე წინ მიჰყავთ ცხოვრება“.

ობიექტური, „თვითრჩული“ ცხოვრების განვითარებას აქვს თავისი შინაგანი კანონები, რომლებიც, მსგავსად ბუნების კანონებისა, გარდუვალობითა და შეუწყველობით ხასიათდებიან. ვინაიდან ცხოვრება ობიექტური პროცესია, რომელიც „თვითონ.... აღმოშობავს ხოლმე თავისთვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა“, ამიტომ მეცნიერება, რომელიც უნდა ცხოვრებას მსახურებდეს, ვალდებულია აღმოაჩინოს, დაადგინოს ეს კანონები. თვითონ მეცნიერებაც, ილიას განმარტებით „სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ კრებაა ზოგადის კანონებისა“. მეცნიერება მაშინ შეასრულებს თავის ამოცანას, როდესაც ზუსტად დაადგენს ცხოვრების განვითარების კანონებს, ვინაიდან ამ კანონების ცოდნა უადვილებს ადამიანს ცხოვრებაზე ზემოქმედებას.

საკითხის ასეთი დაყენებით ილიამ უარყო როგორც სუბიექტური თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც განმსაზღვრელი როლი გარემოსთან მიმართებაში ადამიანს ენიჭება, ისე შიშველი ობიექტივიზმი, რომელსაც განვითარების საერთო პროცესში არარაობამდე დაჰყავს ადამიანის როლი და ადამიანს უმოქმედობისა და პასიურობისაკენ მოუწოდებს. ი. ჰავეჰაჰის აზრით, ადამიანი გარემოთი განსაზღვრული, მაგრამ თვით ამ გარემოს კანონზომიერების ცოდნა საშუალებას აძლევს მას უკუზემოქმედება მოახდინოს მის განმსაზღვრელ გარემოზე, დააჩქაროს ან დააბრკოლოს მისი განვითარება.

როგორც ბუნება, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრება, ი. ჭავჭავაძის აზრით, განვითარების საყოველთაო კანონზომიერებას ექვემდებარება. ამიტომ არაფერი არც ბუნებაში და არც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არაა უცვლელად მყარი და მარადიული. როგორც ერთს, ისე მეორეს აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, თავისი დაჰყნობისა და განახლების პერიოდი. ბუნებისა და საზოგადოებრივი მოვლენების სიცოცხლე და სიცხოველე მათი მოძრაობითა და განუწყვეტელი განვითარებითაა განპირობებული. „საცა მოძრაობაა,—წერს ილია,—იქ სიცოცხლეც არის“, ხოლო უძრაობა სიკვდილია. ცხოვრებისა და სიცოცხლის სურათს ილია მარად მოძრავ თერგში ხედავს, რომელიც განუწყვეტელ ჭიდილსა და განახლებას აქცევს. „თერგი სახეა,—ამბობს იგი,—ადამიანის გაღვიძებულის ცხოვრებისა, ამაღლევბელი და ღირსსაცნობი სახეც არის“. ილია მხოლოდ იმ ცხოვრებას თვლის ღირსად ცნობისა, რომელიც ისევე ბოჰოქარია, ისეთსავე განუწყვეტელს ბრძოლაშია და ჭიდილში, როგორც თერგი.

ილია ჭავჭავაძეს ღრმად აქვს გააზრებული ცხოვრების განვითარების დიალექტიკური ხასიათი. ცხოვრება, მისი გაგებით, წარსულის, აწმყოს და მომავლის მთლიანობაა, რომლის შიგნით ამავე დროს განუწყვეტელი ბრძოლაა. ამ მთლიანის ეს სამი მომენტი ისეთ მიმართებაშია ერთმანეთთან, რომ თითოეული მათგანის არსებობა გამართლებულია თავისი დროით, თითოეული მათგანი ამზადებს თავის მომდევნოს, რომელიც წინა მომენტზე უფრო სრულია და უფრო ძლიერი. ამ მომენტების ან საფეხურების ასეთი მიმართება, როდესაც მომდევნო საფეხური წინა საფეხურის ბაზაზე წარმოიშობა, მაგრამ ამავე დროს თვისებრივად შეუდარებლად უფრო მაღალია, ქმნის ცხოვრების წინსვლის უწყვეტ გრეხილს, ცხოვრების მარად განახლებისა და წინსვლის პროცესს. „ცხოვრება,—წერს ი. ჭავჭავაძე,—როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჭკნება—იმისათვის კი არა, რომ მოკვდეს და საუკუნოდ დაიმარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მოყვანილის ნაყოფისვე თესლზედ ამოიყვანოს სხვა, ახალი, ნედლი ცხოვრება, რომელიც ისევ ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება უნდა“¹.

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ. 3, გვ. 57.

ცხოვრების განახლება. ძველის შეცვლა და ახალი ფორმების წარმოშობა. ილიას აზრით, არ არის უმტკივნეულო, მშვიდობიანი პროცესი. ძველი ყოველთვის აბრკოლებს ახალს, ხელს უშლის მის განვითარებას, მის წინსვლას. და ამიტომ ახალი მხოლოდ ბრძოლით ამკვიდრებს თავის თავს. ამასთან ახალი, თუ იგი მაგარ ძირზეა დამყარებული მაინც გადალახავს ძველის წინააღმდეგობას და გაიმარჯვებს. ახლის უძლეველობა ცხოვრების საერთო კანონი და საზოგადოებრივი პროგრესის მთავარი პირობაა. „გული სხვა-რიგად სცემს, — წერდა ილია. — როცა დედამიწაზე ზამთარს შემდეგ მზე ამოხეტავენ მწვანე ბალახსა და უფრო სხვა რიგათა სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ „ჰქნება, თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძუნწდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეადგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინააღმდეგობაზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიერი. თუ რომ ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუხლართავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო, რომ როგორი დარიც უნდა დადგეს მაგ ყვავილსა. იუ კი ძირი ღონიერი აქვს, რაც უნდა ფეხი დააჰირო და სრესო, მაინც გაარღვევს ღღესა თუ ხვალ დედამიწასა. ამოხეტავენ და გამოვა სინათლეზედ უფრო დამშვენებული და ძლიერი“¹.

ბრძოლა ახალსა და ძველს შორის, ილიას აზრით, ბუნებრივი კანონია, ვინაიდან ახალი ცდილობს განამტკიცოს თავისი თავი. მაგრამ ძველიც იბრძვის, რაც შეიძლება გაახანგრძლივოს თავისი არსებობა. როგორც ყოველი აზრი, ისე საქმე არსებობისათვის ბრძოლის უნივერსალურ კანონს ემორჩილება, ამიტომ. მისი აზრით, ძველი არასოდეს ისე არ მოისპობა, რომ არ ამოწუროს თავისი არსებობის ყველა საშუალება.

საყურადღებოა, რომ ილია კავკავაძის აზრით. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ძველსაც და ახალსაც ყოველთვის ჰყავს თავისი დამცველები, ამიტომ იქ ძველისა და ახლის ბრძოლა დაპირისპირებულ ინტერესთა ბრძოლას წარმოადგენს ახალთან ბრძოლაში ძველის სიმკვიდრე, ილიას აზრით, იმაშია, რომ ჭერ ერთი: „არსებული, ძველი ისე არ გაცუდდება, რომ ვისიმე გამოსაყენი არ იყოს... მეორე ისა, რომ ბევრი იმისთანა მოღუენბუ-

¹ ილია კავკავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ. 3, გვ. 58.

ლი და შელახული კაცია ქვეყანაზედ, რომელიც ისე შეეჩვევა ხოლმე პირსა, რომ შეჩვეული პირი შეუჩვეველს ღსინს ურჩევნია. მესამე და ყველაზედ უფრო ფესვმაგარი კიდე ის არის, რომ ყოველს არსებულს, ყოველს ძველს თავისი ადგილი უკვე დაუპყრია ადამიანის ცხოვრებაში, უმრავლესობისაგან აღიარებულია, ნებით თუ უნებლიეთ გულშეჩერებულია და ჟამთა ხნიერებით ბეჭედ დაკრული და დამტკიცებული. ამ სამთა მიზეზთა გამო ძველს, არსებულს, მომხრე არ დაეღევა. თვითონ ახალიც, რომელიც ძველის ადგილას უნდა ჩამოსდგეს, დაბადებისავე უმაღლესე არ მომწიფდება, რომ პირში ჩადებისა და დაღეკვის მეტი სხვა აღარა უნდოდესრა. როგორც ძველის ობი, ისე ახალის კვირტი — ძნელი დასანახავია. ამისათვის მეტად საღი, გამჭრე თვალი უნდა გონებისა¹.

ეს ციტატი მოწმობს თუ რა შესანიშნავად ერკვეოდა ილია ჭავჭავაძე „ახალსა“ და „ძველს“ შორის ბრძოლის რთულ ბუნებაში. ამ ბრძოლის ყოველმხრივი და ღრმად მოფიქრებული გარკვევამას ესაპირობოდა არა იმდენად წმინდა თეორიული, რამდენადაც პრაქტიკული თვალსაზრისით. მან იცოდა, რომ ძველი ცხოვრების უარყოფისათვის არ კმაროდა მარტო „არას“ თქმა, არამედ, რომ ეს „უარყოფა“ მოითხოვდა დაძაბულ ბრძოლას ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რაც წარმოადგენდა ძველის საყრდენსა და საფუძველს, ასევე კარგად ჰქონდა შეგნებული მას ახლის ბუნებაც, რომელიც დასაწყისში ძნელი დასანახავია, ვინაიდან ძველთან შედარებით მთელი მისი უპირატესობა და სიახლე დასაწყისში ყოველთვის არა ჩანს და იგი განვითარების მთელმა პროცესმა უნდა აჩვენოს. ასეთ მოსაზრებას ემყარებოდა ილია ჭავჭავაძე იმ ბრძოლაში, რომელიც მან ჯერ კიდევ 60-იან წლებში დაიწყო ძველი ცხოვრების წინააღმდეგ.

ახალსა და ძველს შორის ბრძოლაში ახალი უძლეველია, ამბობდა ი. ჭავჭავაძე, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, თითქოს იგი ძველის შიშველ უარყოფას მოითხოვდეს. მას კარგად ესმოდა უარყოფის დიალექტიკური ხასიათი, ამიტომ ყოველთვის ებრძოდა იმათ, ვინც კმაყოფილდებოდა მარტო უარყოფით, ხოლო ამ უარყოფაში დადებითს ვერაფერს ხედავდა. ილიას აზრით, ახალი ყოველთვის კავშირშია ძველთან. მაგრამ ამავე ღროს თვისებრივად განსხვავდება ძველისაგან. მისი აზრით, ახალი ძველისაგან ღებულობს ყო-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხ. სრული კრებული, 1955, ტ. 5, გვ. 88—89.

ველივე იმას, რაც მასში დადებითია, მაგრამ უარყოფს მას, რაც ცხოვრების წინსვლას ხელს უშლის. ასევე ახალშიც ყოველთვის არის ის, რაც შემდგომი წინსვლისა და განვითარების საფუძველი ხდება, და ის, რაც დროთა განმავლობაში განვითარების ბოროტი იქცევა. ამიტომ როგორც ძველი, ისე ახალი განხილულ უნდა იქნეს ორი თვალსაზრისით: რა არის მათში დადებითი, პროგრესული და რა არის უარყოფითი, რეგრესული. ახალი „უარყოფს მარტო იმისთანა ძველს,— წერს ილია,— რომელიც დღეს ხარისხად გასდებია ცხოვრებას და წინსვლას უშლის. იგი ნდომობს იმ ძველის მაგიერ იმისთანა ახალს, რომელიც ძველზე უკეთ ხელს მოუმართავს ცხოვრების განკარგებასა და წარმატებას. საცა ბრალმდებელია, იქ მფარველიც უნდა იყოს. მარტო ამ ორკეცად გასინჯულ საქმეს მოსდევს მართალი და ჭეშმარიტი. კაცობრიობას დღეს-აქამომდე სხვა გზა არ აღმოუჩენია ჭეშმარიტის და მართალის მოსაპოვებლად.“¹ უარყოფის ასეთი მეცნიერული გაგების მიმუშად იგი მიუთითებდა ჩერნიშევსკიზე, რომელთანაც, მისი აზრით, უარყოფა კარგისა და ავის გარჩევით იყო. რაც შეეხება შიშველ უარყოფლობას, ამის მაგალითს იგი პისარევი ხელდავდა. „სოცრემნიკის“ უარყოფა, — წერდა ილია, — კარგისა და ავის გარჩევით იყო და პისარევისა ამას გარდაცილებული და ბაზაროვსავით ავისა და კარგის გაურჩეველი“.

ამგვარად, ი. ჭავჭავაძის აზრით, წარსულს, აწმყოსა და მომავალს შორის განუწყვეტელი დიალექტიკური კავშირია. აწმყო უარყოფს წარსულს, ისევე როგორც თვითონ უარყოფდა მომავლის მიერ, მაგრამ ამ უარყოფაში შენახულია ის დადებითი და პროგრესული, რაზედაც არის დაფუძნებული აწმყო და რაზედაც თავის მხრივ უნდა დაფუძნდეს მომავალი. ამაშია ილია ჭავჭავაძის მიერ წამოწყებული „დაცემული ვინაობის აღდგენის“ აზრიც. წარსულისაგან იზოლირება აწმყოსაც გაუგებარსა ხდის, ფიქრობს ილია. ამიტომ, საჭიროა მისი აღდგენა, შესწავლა, გაგება იმისა, თუ რამ წარმოშვა აწმყო, რაა აწმყოში წარსულისაგან მიღებული. რადგან განვითარების საერთო კანონზომიერება მხოლოდ წარსულის ცოდნის შედეგად გვეცოდინება. ამ მხრივ, ცხადია, არაფერი რეაქციული ილიას ამ ლოზუნგში არ იყო და არც შეიძლებოდა უოფილიყო.

როგორც ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის, ისე ახლის მიერ

¹ ილია ჭავჭავაძე, თბ. სრული კრებული, 1955, ტ. 5, გვ. 91.

ძველის უარყოფა, ილიას აზრით, დაპირისპირებულთა ბრძოლის კანონს ემყარება. ამიტომ ცხოვრებაშიც, და აზროვნებაშიც, ადგილი აქვს საპირისპირო მხარეთა განუწყვეტელ ბრძოლას, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე განიხილავს როგორც ქვეშარიტების ბიება ერთადერთ სწორ და უტყუარ გზას. „მთელი ისტორია კაცობრიობისა ყოველგვარ სფეროში, საცა კი ადამიანს წარმატების ძლევა მოსილება მიუძღვის და არ მიუძღვის, სხვა არა არის რა,—წერს ილია,—გარდა გაუთავებლის კიდილისა „ჰოსა და არას“ წორის. ყოველივე ქვეშარიტება, ყოველივე საქმე, რაც კაცობრიობას აღმოუჩენია კაცთა ცხოვრების გულის, გონების განსაკარგებლად. გასაძლიერებლად, წარსამატებლად, ამ ჰოს და არას კიდილით მოუბოვებია. ქვეშარიტების აღმოჩენას. საქმეს ცხოვრების ასე თუ ისე განწყობისასა და განრიგებისას, სხვა გზა არა აქვს ამ ერთადერთის გზის მეტი. რა საგანსაც, რა მოვლენასაც-კი კაცთა ხელადამ, თუ გონებიდამ გამოსულს, გულში ჩაახედავთ, დაინახავთ. რომ ჰო-არაობის კიდილსა და ქარცეცხლშია გამოტარებული. მართალია, გამარჯვება ერთისა და მეორისა, ჰოსა და არასი, ყოველთვის არ ნიშნავს ქვეშარიტების გამარჯვებასა. მაგრამ მაინც ჰოსა და არას კიდილია ერთად ერთი გზა ქვეშარიტების აღმოჩენისა და ჰოვნისა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერის ბრძნისა: გან, რომ ცდომისაყენ ათასი გზა მიდისო და ქვეშარიტებისაყენ კი მარტო ერთად ერთიო. ეს ერთად ერთი გზა ჰოსა და არას დაპირისპირებაა“. მაგრამ ილიამ კარგად იცის, რომ დაპირისპირება არ არსებობს ერთიანობის გარეშე. დაპირისპირება ერთიანობასაც გულისხმობს. ვინაიდან უკანასკნელის გარეშე თვით დაპირისპირებასაც აზრი დაეკარგებოდა. ამიტომ, ისე როგორც უარყოფა უარყოფილთან კავშირსაც გულისხმობს და მიაგან ძირეულ განსხვავებასაც, ასევეა საერთოდ დაპირისპირებაში; აქ ძირეული განსხვავებაა საპირისპიროებს წორის. მაგრამ ამავე დროს ეს განსხვავება მათს ერთიანობაში ვლინდება. „უარყოფა ცალკე. ჰოსთან არ დაპირისპირებული, არ შექიდებული ქვეშარიტებისათვის სვის გატანაში სრულიად უღონოა,—წერს ილია, —როგორც ჰო. ან შემთხვევაში ცალკედ უღლის მწვეელი“.¹

დაპირისპირებულთა ბრძოლის კანონი ი. ჭავჭავაძეს არსებობის უნივერსალურ კანონად მიაჩნია. კაცობრიობის რთული ის-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ. 3, გვ. 301—302.

² იქვე, გვ. 312.

ტორია მას წარმოდგენილი ჰქონდა როგორც ამ კანონის შეუქცეველი მოქმედების შედეგი. მონათმფლობელურ. ფეოდალურ და ბურჟუაზიულ საზოგადოებებს იგი განიხილავდა როგორც წოდებათა (ან კლასთა) დაპირისპირებასა და ბრძოლას ეკონომიურ, პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ სფეროში. მისი აზრით, ყოველ ეპოქაში ეკონომიურად დაწინაურებული წოდება ცდილობდა ამავე დროს ხელში ჩაეგდო აგრეთვე პოლიტიკური ბატონობა, ხოლო ყველა სხვა წოდებას დევნიდა ორივე ამ სფეროდან. ასე იქცეოდნენ შუა საუკუნეებში თავადაზნაურობა და სამღვდლოება, შემდეგ ბურჟუაზია. ბურჟუაზიას მოჰყვება მუშა ხალხი, რომელიც ცდილობს მოიპოვოს აგრეთვე როგორც ეკონომიური, ისე პოლიტიკური ბატონობა. ამავე კანონს მისაღებად თვლიდა იგი საქართველოსათვის, როდესაც 60-იან წლებში ბრძოლა გამოუცხადა ბატონყმურ ცხოვრებასა და იდეოლოგიას. მაგრამ 80-იან წლებში, როდესაც წოდებათა შერიგების ლოზუნგი წამოაყენა, მან საქართველოსათვის გამონაკლისი გააკეთა და კლასთა დაპირისპირება და ბრძოლა როგორც ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების წინწამყვანი ჯალა, უარყო. იგი ფიქრობდა, რომ ქართველი ხალხის კარზე მოქდგარი ეროვნული კატასტროფის საშიშროება ყველა წოდებას შეაგნებინებდა მათ შორის წინააღმდეგობის მიზეზებს, ყველას ერთნაირად ჩააბამდა ცხოვრების ფერხულში, რაც შესაძლებელს გახდიდა წოდებრივ უთანხმოებათა მოსპობას, მშვიდობიანი გზით ყველა წოდების წევრთა ერთნაირად მშრომელ და გამრჩე აღამიანებად გარდაქმნას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ. ეს იყო სამშობლოს ბედით გულდატანებული მამულისშვილის განუხორციელებელი ოცნება და ის სუსტი მხარე, რომელმაც საკმაო უარყოფითი დალი დაასვა ჩვენი სახელოვანი მოაზროვნის მსოფლმხედველობას. მაგრამ ამაში რეაქციული არაფერი იყო. ეს იყო უბრალოდ ახალი. მაგრამ გაუმართლებელი მეთოდი, რომლითაც იგი ფიქრობდა მეფის ოვითმპყრობელობის მჩაგვრელური ეროვნული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლას ახალ ვითარებაში.

* * *

ი. ჯავახიშვილის ფილოსოფიურ 'შემოქმედებაში' დიდი ადგილი უკავია საკითხს გარემოსთან ადამიანის დამოკიდებულების შესახებ. ამ საკითხის აქტუალურობა განსაკუთრებით იმით იყო გამოწვეულ

რომ რეაქციული თავადაზნაურობის რელიგიურ-იდეალისტური იდეოლოგია სამყაროს აცხადებდა ღმერთის მიერ შექმნილად, ხოლო ადამიანს თვლიდა პასიურ, ღმერთის ნების უსიტყვო შემსრულებელ არსებად. ი. ჭავჭავაძემ გაილაშქრა ადამიანის პასიურობის თვალსაზრისის წინააღმდეგ და წინ წამოსწია ადამიანის აქტიური როლი.

მართალია, ცხოვრება ადამიანის ნებისაგან დამოუკიდებელი ობიექტური პროცესია, წერდა ილია, „თვითრჩულია“, რომელიც თვით აღმოშობავს, თვით განსაზღვრავს თავის „რჩულსა და კანონსა“, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, თითქოს ადამიანი ცხოვრების ამ ობიექტური დინების პასიური მკვრეტელი იყოს. პირიქით, ადამიანს შეუძლია ცხოვრების გარდაქმნა, მისი შეცვლა და გაუმჯობესება; ამაში ხელაუდა ი. ჭავჭავაძე იმ მოძრაობის მთავარ ამოცანას, რომელსაც თვითონ ჩაუდგა სათავენი ჯერ კიდევ 60-იან წლებში. „ჩვენი ამოცანა, — წერდა იგი, — საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა, მისი გაუმჯობესება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია“. მაგრამ ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის, მასზე ზემოქმედებისათვის, იგი საჭიროდ თვლიდა ცხოვრების ცოდნას, მისი განვითარების კანონების აღმოჩენას და ამ კანონების განვითარების ხელშემწყობ პირობათა შექმნას. ცხოვრების „კანონსა, — წერს ილია, — გაგება უნდა, გამოფენა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა არ შეაყენოს“. ადამიანის მოქმედებას მაშინ ექნება წარმატება, ფიქრობდა იგი, როდესაც გაიგებს ცხოვრების მოთხოვნილებას და კანონების ცოდნით შეიარაღებული ეცდება ამ მოთხოვნილებათა განხორციელებას. სხვანაირად ადამიანის მოქმედება უშედეგო იქნება. ვინაიდან ძალად, გარკვეული საჭიროების გარეშე, შეუძლებელია ცხოვრებას მიაყენო რაიმე. „ყოველი საჭიროება ცხოვრებიდან წარმოდგება, — წერს ილია, — თუ ცხოვრებას არ უნდა, ვერაფერს ვერ წამყნობთ ისე, რომ იმ წამყნობმა იხიროს და წაყოფი მოიტანოს. წარტო ის საქმეა მკვიდრი და მტკიცე, რომლის ფესვიც შივ ცხოვრებაშია გამოკვანილი; უამისოდ ვერა საქმე ვერ გასძლებს, ვერ მოიტანს წაყოფსა, როგორც თესლი უღეღამიწოდ“.¹

ამგვარად, ცხოვრების შესწავლა, მისი განვითარების კანონების გამოძიება და ამის შემდეგ, გარდაქმნის მიზნით, მასზე ზემოქმედება — ი. ი. ჭავჭავაძის აზრით, ადამიანის მთავარი დანიშნულება. აქედან გამდგომია მისი დასკვნა, რომლის თანახმადაც „ადამიანები განა

¹ ი. ი. ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ 3, გვ. 65.

მარტო მაყურებელნი არიან ცხოვრებისა, არამედ მოქმედნი პირნიცა. ცხოვრება არის თვითონ ამ პირთა ქმნილება, ამ პირთა ნამოქმედარი და ჭირნახული“¹.

ამ დასკვნაზეა დამყარებული ილიას თვალსაზრისი ცხოვრების განვითარებაში პიროვნებისა და ხალხთა მასების უდიდესი შემოქმედებითი როლის შესახებ. მას საეცებით მატერიალისტურად ესმის მასებისა და პიროვნების საკითხი. იგი უარყოფს პიროვნების განმსაზღვრელ როლს, მის როგორც სუბიექტურ-იდეალისტურ განზვიადებას, ასევე უგულუბელყოფას. ისტორიის შემოქმედს, მის ზთავარ წინწამყვან ძალას ის ხედავს ხალხში, მის შემოქმედებით ენერგიაში, პიროვნების როლი კი იმით არის განსაზღვრული, წერს იგი, თუ რადენად სწორად გაიგო მან ხალხთა მოთხოვნილება, რამდენად მოაზადა ცხოვრებამ, ხალხმა ნიადაგი პიროვნების მოქმედებისათვის. როგორც კი ასეთი მოთხოვნილება წარმოიშობა, გამოჩნდება დიდი ადამიანიც, რომელიც თვით ხალხმა და მისმა ცხოვრებამ მოაზადა, „რათა დასძრას პირველი ქვა ძველის შენობისა, და გაამაგროს პირველივე ქვა ახალის საძირკველშია“. „ჯერ უნდა ხალხმა დაიმუშაოს თავისი სულიერი ბუნება,—წერს იგი სხვა ადგილას,—შეანძრიოს თავისი უკვდავების ძარღვი, მოაზადაოს მასალა თავის ცხოვრებითა და მერე თავის თავად, უთქვენ-ბრძანებლად, ძლიერი სული გენიისა ძლიერად გადმოჰცემს პასუხს ხალხის განვითარებასა“. ამიტომ, ილიას აზრით, იმისათვის რომ გავიგოთ ამა თუ იმ ეპოქაში რომელიმე დიდი პიროვნების მოქმედება, საჭიროა ვიცოდეთ ის მოთხოვნილებანი, რომლებიც ხალხში იბადებოდა, ვიცოდეთ ხალხის, მისი ცხოვრების ისტორია და მხოლოდ ან ისტორიის ცოდნის ნიადაგზე ავხსნათ პიროვნების მოქმედება. საქართველოს ისტორიის უდიდეს ნაკლად ი. ჭავჭავაძე იმას თვლიდა. რომ მასში მოთხრობილი იყო არა ხალხის, არამედ მეფეთა ისტორია. „ეგ ოხერი ჩვენი ისტორია,—წერდა ილია დ. ერისთავს,.... მარტო ომებისა და მეფეების ისტორიაა, ერი არსად ჩანს.... საქმე ხალხია და ხალხი კი ჩვენს ისტორიაში არა ჩანს.“²

ხალხის უდიდეს შემოქმედებით ენერგიაზეა აშენებული ი. ჭავჭავაძის მთელი რევოლუციური მსოფლმხედველობა „აჩრდილში“, „ქართვლის დედაში“ და სხვა როგორც მხატვრულ, ისე პუბლიცისტ-

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრული კრებული, 1953, ტ. 3 გვ. 259.

² ილია ჭავჭავაძე. წერილები ტ. 1, 1949, სოხუმი გვ. 34—35.

ტურ ნაწარმოებებში. მის შემოქმედებაში ისტორიის ნამდვილ სუბიექტს წარმოადგენს ხალხი, რომლის ძალას, ილიას აზრით შეუძლია არა მარტო შექმნა, არამედ უკვე შექმნილის საფუძვლიანი გარდაქმნაც.

ადამიანის მიერ სინამდვილის შემეცნებისა და მასზე ზემოქმედების უდიდეს საშუალებას ი. ჭავჭავაძე ხედავს ხელოვნებასა და ჩეცნიერებაში. ამიტომ იგი უარყოფს ცხოვრებისაგან მოწყვეტილ მეცნიერებასა და ხელოვნებას და მათ ამოცანას იმაში ხედავს, რომ სამსახური გაუწიონ ცხოვრებას, მოქმედება გაუადვილონ ადამიანს, ზელი შეუწყონ საერთო საზოგადოებრივი ცხოვრების წინსვლასა და კანვითარებას.

აღიარა რამეცნიერებისა და ხელოვნების უდიდესი როლი ცხოვრებაში, ილია ჭავჭავაძემ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებასაც, რომ ცხოვრების წინსვლასთან ერთად ვითარდება აგრეთვე ადამიანის ცნობიერება: ვითარდება ხელოვნება, მეცნიერება, ენა, იცვლება მორალური ნორმები და მათი კატეგორიების შინაარსი, იცვლება სამყაროზე ადამიანის ფანტაზტიური, რელიგიური ცრურწმენები და შეხედულებანი. რელიგიური რწმენის დასაწყისს ი. ჭავჭავაძე ხსნის ბუნება მოვლენების წინაშე ადამიანის სისტესტით და ამ მოვლენების გამოჩვევი მიზეზების გაგების შეუძლებლობით. „რაკი... ბუნების დიდნი მოვლენანი უმეცო კაცისათვის გაუგებარნი არიან,—წერს ილია,— მაშ რა ჰქნას ახლად ფეხ-ადგმულმა გონებამ კაცისამ, თუ მიზეზად ყოველ ამისთანა მოვლენისა არ იწამოს რაღაც ყოვლად შემძლებელი. უხილავი არსება და იმას არ მიაწეროს შექმნა და მოვლინება ყოველ იმისა, რის მიზეზი და სათავეც თვითონვე ვერ გამოუტყვია და ვერ მისწვდომია“.¹

ასეთი თვალსაზრისიდან გამომდინარე ილია უარყოფს ყოველგვარ რელიგიას. მისი აზრით, მეცნიერების ყოვლისშემძლეობა აპარცხებს რელიგიურ ცრურწმენებს. ამიტომ ილიას არავითარი იმპევეყნიური არ იზიდავს. მისი საზრუნავია ამქვეყნიური ბედნიერება და ბრძოლა ამქვეყნიური ცხოვრებისათვის. „განდეგილი“ ამ მხრივ შესანიშნავი მხატვრული ქმნილებაა, რომელშიც ამქვეყნიური ცხოვრებისადმი მისწრაფება იმარჯვებს იმქვეყნიურზე.

რელიგიის უარყოფასთან ერთად ი. ჭავჭავაძემ უარყო იმქვეყნიურობის რწმენაზე დამყარებული რელიგიურ-იდეალისტური მო-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1955, ტ. 4, გვ. 116.

რალი. ადამიანის მორალი ილიასთან ამქვეყნიურ ინტერესებზეა აშენებული. ცოდვა-მადლი, ავი-კარგი, ბოროტი-კეთილი ამქვეყნიური მოვლენებია, რომლებიც განსაზღვრულია ცხოვრების მდგომარეობათ, სოციალური გარემოთი. „კეთილი და ბოროტი ცოდვა და მადლი, მარტო ადამიანის გულისხმის საქმეა,—წერს ილია.—უტყვის ბუნების წინაშე არ არსებობს ეგ განსხვავება“.¹ ილიას აზრით, საზოგადოების გათიშვა მდიდრებად და ღარიბებად განსაზღვრავს კეთილისა და ბოროტის, ავისა და კარგის და სხვა ამგვარი კატეგორიების აზრს. „აბა, პატარა დაიქვეითონ და ზოგი ჩვენ გვკითხონ, ჩვენ, მდაბიოთა, სიკვდილის წვილთა,—წერს ილია—რომელთაც ყველაფერი გვენატრება, რომელნიც ყველაფერს სისხლით, ოფლით, წვითა და დაგვით ემოულობთ და წილად გვხდომია იმავე წვითა და ჯაგვით ნაშოვნ-ნაამაგვეი დაეიცვათ და შევინარჩუნოთ. ჩვენ გვკითხონ და ჩვენ ვეტყვით: რაშია? არის აზრი, საგანი ცხოვრებისა. მაშინ გამოჩნდება,—რა არის ცოდვა, რა არის მადლი, მაშინ ერთნაირად გაისაზღვრება ერთი და მეორეც ყველგან, ყველასათვის და ყოველ შემთხვევაში. ჩვენ ამას არავინა გვკითხავს და თუნდაც უკითხოს ვინმე, „ვერ შემძლებელ არს მამაკაცი თქმად ამისად“. სოლომონ ბრძნისა არ იყოს. შენც სუ! და მეც სუ!...“².

ილია ჭავჭავაძის თვალსაზრისი გასაგებია. იგი არსებითად უარყოფს ექსპლოატატორულ მორალს, ებრძვის მას. იგი მომხრეა სააკობრიო მორალისა, რომელიც, მისი გაგებით, შეიძლება დამყარდეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოისპობა საზოგადოების გათიშვა მდიდრებად და ღარიბებად და დამყარდება თავისუფლად მშრომელთა გამრჩე ადამიანთა საზოგადოება. ცარიზმის, სასტიკი ცენზურის პირობებში ილია უფრო გაბედულად ვერ გაილაშქრებდა ძველი, რელიგიურ-იდუალისტური მორალის წინააღმდეგ.

* * *

ასეთია მოკლედ ილია ჭავჭავაძის ფილოსოფიური თვალსაზრისი. რომელიც მკიდროდ არის დაკავშირებული მის პრაქტიკულ პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან. ილია, როგორც პრაქტიკული მოღვაწე და როგორც მოაზროვნე, გამოხატულებას პოულობს ერთ მთლიან მსოფლმხედველობაში. რომელიც მიმართული იყო მეფის თვითმ-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული, 1955, ტ. 5, გვ. 327—328.

² იქვე, გვ. 331.

პრობლემების ეკონომიური წყობის, მისი მზავრელური ეროვნული პოლიტიკისა და იდეოლოგიის წინააღმდეგ. მართალია, მას ყოველმხრივ დამუშავებული ფილოსოფიური სისტემა არ შეუქმნია. მაგრამ ის ცალკეული შეხედულებანი, რომლებიც მან შეიმუშავა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების საკითხებზე, მას XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მარქსამდელი მატერიალისტებისა და რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის მეთაურთა გვერდით აყენებს. ისე როგორც პრაქტიკულ-რევოლუციურ მოღვაწეობაში ილია ჭავჭავაძე ვერ გაცილდა რევოლუციურ-დემოკრატიულ თვალსაზრისს, ასევე ფილოსოფიაშიც ვერ ამაღლდა მეცნიერული მატერიალიზმის სიმაღლემდე, მაგრამ ეს არ ჩრდილავს მის უდიდეს როლს ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აზროვნების ისტორიაში. ი. ჭავჭავაძე პირველი ქართველი მოღვაწეა, რომელმაც გაბედულად და საფუძვლიანად გაილაშქრა ბატონყმური ცხოვრებისა და იდეოლოგიის წინააღმდეგ, დასაწყისი მისცა ახალ ქართული ლიტერატურასა და აზროვნებას, თავგამოდებით იცავდა მწრომელი ხალხის, პირველ რიგში გლეხობის ინტერესებს, შეუპოვრად ებრძოდა მეფის თვითმპყრობელობის მზავრელურ ეროვნულ პოლიტიკას, ცდილობდა თავისუფლებასა, თანასწორობასა და საყოველთაო შრომაზე დამყარებული მშრომელთა დემოკრატიული წყობილების შექმნას.

60-იან წლებში აკაკი წერეთელთან, ნ. ნიკოლაძესთან, გ. წერეთელთან და სხვა მოღვაწეებთან ერთად ილია ჭავჭავაძის მიერ დაწყებულმა ბრძოლამ გამოაღვიძა ქართველი ხალხი, ბიძგი მისცა მის ეკონომიურ და გონებრივ წინსვლას, ცხოვრების ყველა სფეროში მის ნამდვილ აღორძინებას. მათ მიერ 60-იან წლებში დაწყებულმა დიდმა გონებრივმა მოძრაობამ იგივე როლი შეასრულა საქართველოში, რაც რუსეთში რევოლუციონერ-დემოკრატებმა. ამ მოძრაობამ მოამზადა გონებრივად და პრაქტიკულად ქართველი ხალხი იმისათვის, რომ რუსეთის იმპერიის სხვა ერებთან ერთად დასწაფებოდა პროლეტარიატის ბრძოლისა და გამარჯვების ყოვლისმძლე მოძღვრებას—მარქსიზმ-ლენინიზმს.

მართალია, ი. ჭავჭავაძე ვერ დადგა მარქსიზმის პოზიციებზე, თავის რწმენად ვერ გაიხადა ეს მოძღვრება, მაგრამ რეაქციის ბანაკში იგი არასოდეს არ გადასულა. იგი ბოლომდის დარჩა 60—70-იან წლებში შემუშავებული თავისი პროგრესული, დემოკრატიუ-

ლი იდეების ერთგული. მაგრამ ეს იდეები 90-იან წლებში საკმარისი აღარ იყო, ი. ჰავჰავაძე კი წინ ველარ წავიდა, თუმცა მშრომელი კლასების განთავისუფლების იდეას სიკვდილამდე თანაუგრძნობლა და მხარს უჭერდა. მიუხედავად ამისა, ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აზროვნების ისტორიაში მის უდიდეს როლს ეს ვერ ამცირებს. მან გააყვითა თავისი საქმე, რომელიც 90-იანი წლებიდან გააგრძელა და განაგითარა პროლეტარული რევოლუციის იდეებით შეიარაღებულმა ახალმა თაობამ.

ავტორი—ვახტანგ ალექსის-ძე გაგოშიძე
იბეჭდება ფილოსოფიის სექციის ბიუროს დადგენილებით.
სექციის ბიუროს თავმჯდომარე—დოც. ი. ნაჭუგია
რედაქტორი—დოც. კ. აქბარდია

გადაეცა წარმოებას 27/IX-57წ., ხელმოწერილია დასაბეჭდად 14/X 57 წ; ქალაქის
ზომა 60X84; ანაწყოების ზომა 6X9,4 სასტამბო ფორმათა რაოდენობა 2,5
შეკ. № 2135. უფ. 03171 ტირაჟი 10.000

ფასი 1 მან.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს გამომცემლობისა და პოლი-
გრაფიული მრეწველობის მთავარი სამმართველოს სტამბა № 2. თბილისი,
ფურცელაძის ქ. № 5.